

שגיא ברמק

בשבחה של משילות אפקטיבית

מדיניות ציבורית מיטיבה לא תקדם את עצמה. על שמרנים להתחיל לדבר על משילות אפקטיבית ועל הדרכים להגשימה. הממשל האמריקני הנכנס מספק דוגמה לכך

מתורגמים לעשייה מהירה ובוטחת בעצמה. בפרק זמן של שבועות בודדים חתם טראמפ על עשרות צווים נשיאותיים שאין אלא לתארם כמהפכניים. ביניהם אפשר למנות את הצווים המורים על סגירת כל התוכניות והגופים הפדרליים שמטרתם לקדם את אג'נדת השמאל הרדיקלית העונה לשם גיוון, שוויון והכלה (DEI), על הקמתה של סוכנות ליעילות ממשלתית שמטרתה לקצץ בזרועותיה של 'מדינת העומק', על הקפאה נרחבת של סיוע בינלאומי ובחינה מחדש של כספים שזרמו לעמותות ולמטרות שקידמו אג'נדת שמאל, על ביטול חברותה של ארה"ב בארגון הבריאות העולמי ופרישה מהסכמי פריז, על הגנה על

דונלד טראמפ נכנס לבית הלבן בסערה. לאחר שניצל בדרך נס משני ניסיונות התנקשות, ולאחר שצלח מסע ציד משפטי נטול עכבות שפצחו בו מתנגדיו, טראמפ מרגיש שקיבל לא רק את חייו ואת חירותו אלא גם הזדמנות היסטורית חסרת תקדים לחולל שינוי עמוק בארצו ולהצילה מדעיכה. טראמפ ער לכך שהכוכבים הפוליטיים הסתדרו לו, גם אם לתקופת זמן מוגבלת. לא רק הבית הלבן נמצא בשליטה רפובליקנית אלא גם יתר הרשויות – מבית המשפט העליון ועד לקונגרס. לפרק הזמן הקרוב, אמריקה צבועה אדום.

תחושת הדחיפות ההיסטורית והמנדט הברור שקיבל מהציבור האמריקני

נשים בספורט תחרותי מפני טרנסג'נדרים, על איסור טיפולי שינוי מגדר בילדים, על הרחבת חופש הבחירה של משפחות בחינוך, על הקשחת אמצעי האכיפה בגבול הדרומי וגירוש מהגרים לא חוקיים, ועוד.

ברור אפוא שהפעם, שלא כמו בכהונתו הראשונה כנשיא, טראמפ הגיע לעבודה מוכן וממוקד. מוכנות זו באה לידי ביטוי במחשבה מעמיקה על טיב המינויים למשרדים הפדרליים, בתוכניות עבודה מסודרות, ובהנחתת מכות הלם ותדהמה כלפי שחקנים בינלאומיים שונים. המסר חד־משמעי: הממשל הזה יודע מה הוא רוצה, יודע כיצד להשיג את מה שהוא רוצה, ולא יבחל בשום אמצעי כדי לעמוד ביעדיו.

בבואם לתאר את השקפת עולמם, שמרנים אוהבים להדגיש את זיקתם למסורות, את דבקותם בדת, את חשיבות הלאום ואת קדושת המשפחה המסורתית. הם גם מעלים על נס את החשיבות שבממשל מוגבל ובשווקים חופשיים. ואולם הם לא מדברים מספיק, אם בכלל, על משילות אפקטיבית; זו שהממשל החדש נחוש לחולל.

דונלד טראמפ לא הגיע כדי לשמר. אמריקה, לתפיסת הנשיא והתנועה השמרנית הרחבה יותר, נמצאת בדעיכה מסוכנת. גבולה הדרומי פרוץ. הבריוקרטיה הפדרלית שלה נטולת פיקוח ואחריותיות. מעמדה הבינלאומי ירוד. הנטל הרגולטורי על כלכלתה אדיר ממדים. מוסד המשפחה במשבר. הדתיות בדעיכה. לשמר את מצב האומה ואת ההסדרים המושלים בה כעת, משמע לתרום לכיליונה. טראמפ הגיע כדי למשול. הוא רוצה לשנות, להזיז, להפוך, לתקן. העגלה האמריקנית תקועה בבוצ' והוא מתכוון למשוך אותה חזרה למסלול.

סימן ההיכר החדש של טראמפ הוא משילות אפקטיבית.

ארבע סיבות קופצות בראשי לך ששמרנים מסתייגים מדיון רציני על משילות אפקטיבית.

הסיבה הראשונה היא ההסתמכות של שמרנים על מנגנון השוק. שמרנים מסוגם של מרגרט תאצ'ר ורונלד רייגן רצו לא רק פחות מדינה (ובהתאם לך פחות משילות), אלא יותר חופש כלכלי. השוק לא היה רק ההסדר המוסרי הנכון. הוא טמן בחובו פתרון לצרות של בריטניה ואמריקה. הפרטה, הפרטה ועוד הפרטה הייתה התשובה לאתגרים השונים. למה למשול אם השוק יכול לדאוג לרוב הבעיות, ואולי אף לכולן?

הסיבה השנייה, שקשורה לסיבה הראשונה ומשלימה אותה, היא הדגש השמרני על כישלונות מדיניות. בעולם דובר האנגלית, ולא רק בו, שמרנים היו הראשונים להצביע על תוצאות שליליות בלתי־מתוכננות של מדיניות ציבורית פרוגרסיבית יומרנית. פרוגרסיבים רצו למשול וניסו למשול. בין אם זו 'החברה הגדולה' של הנשיא הדמוקרטי לינדון ג'ונסון או תכנון המשק על ידי מפא"י – השמרנים בני הזמן הזה עמדו על הקווים והצביעו על יומרנות נטולת בסיס, כספי ציבור שמתבזבזים, שחיתות מגונה ותוצאות כלכליות־חברתיות הרסניות. הלקח השמרני היה פשוט: הדרך לגיהנום רצופה במשילות פרוגרסיביות שכוונותיה טובות.

הסיבה השלישית היא ששמרנים לא תמיד יודעים איך למשול בצורה אפקטיבית. דבר אחד הוא לנצח בבחירות; דבר אחר הוא לנסח מדיניות ציבורית רצינית וליישמה. אדם שצומח במנגנון המפלגתי, או אנשים

לניסוחה של מדיניות ציבורית. ערנות לכשלי מדיניות היא מקפצה לעיצובה של מדיניות ציבורית מוצלחת, לא להימנעות ממשילות. לשמרנים אין מנוס אלא להתעמק בעולם הרעיונות והמחקר, להפשיל שרוולים, להיאבק ולעבוד.

משילות אפקטיבית אינה מילה גסה, ועליה לתפוס מקום של כבוד בלקסיקון השמרני. דמוקרטיה מוצלחת מניחה משילות אפקטיבית. הרשות המבצעת צריכה לבצע: זאת תכליתה. "מרץ ברשות המבצעת", ציינו מחברי הפדרליסט, "הוא גורם ראשון במעלה בהגדרתו של ממשל טוב". לדברי מליצי יושר אלה של החוקה האמריקנית, "רשות מבצעת חלשה היא סימן לביצוע חלוש של הממשל. ביצוע חלוש אינו אלא שם נרדף לביצוע גרוע; וממשל שביצועיו ירודים, יהיה מה שיהיה להלכה, אחת דינו בחיי המעשה להיות ממשל גרוע".¹ כאשר הרשות המבצעת נמנעת מכך או עושה עבודה חובבנית, עליה להיענש על ידי הבוחר. טראמפ מבין זאת, ולא רק הוא. הבינו זאת גם מושלים רפובליקנים בולטים כגון רון דה סנטס בפלורידה וגרג אבוט בטקסס.

כמובן, מדיניות ציבורית טובה היא דבר קשה להשגה. יש לתת את הדעת לכמה תנאים נחוצים להצלחתה:

רעיונות איתנים. נבחר ציבור מוכרחים להכיר בחשיבותם של רעיונות על טבע האדם וטיבו של הסדר החברתי-כלכלי. חוקים ותקנות מבטאים השקפת עולם. הם אינם ניטרליים ואינם יכולים להיות כאלה. מטרתם היא לממש מערך אמונות בנוגע לדרכו של עולם ולדרך הנכונה להסתגל אליו ולעצבו. לכן על נבחר ציבור מן הימין לעבוד בצמוד לאותם גופים וארגונים בימין

שמגיעים לפוליטיקה מן החוץ, עסוקים בעיקר בלהיבחר. הם מעולם לא למדו כיצד לנסח תוכניות עבודה במשרדי ממשלה. לשמאל יש כאן יתרון גדול על הימין, שכן האקדמיה מכשירה פקידות ציבורית פרוגרסיבית. גם אם פוליטיקאים מן השמאל אינם יודעים כיצד למשול אפקטיבית, פקידי המדינה שהם מופקדים עליהם יודעים.

לכך צריך להוסיף עוד אבחנה, והיא הספקנות המסורתית של שמרנים כלפי מומחיות במדעי החברה. שמרנים תמיד הדגישו את מגבלות הידע של המתכנן החברתי ואת המגרעות שבמנגנון מדינתי נרחב ופולשני. מדיניות ציבורית כתחום דעת הייתה תולדה של יומרות משילות מרחיקות לכת. זמן רב עבר עד שקמו מכוני חשיבה שמרניים שעוסקים במדיניות.

הסיבה הרביעית היא ששמרנים לא תמיד רוצים למשול ביעילות. קידומה של מדיניות ציבורית שמרנית אפקטיבית מצריך מאבקים עיקשים עם צוות המשרד הממשלתי, עם קבוצות לחץ מאורגנות, עם בעלי עניין כגון ההסתדרות. אנשים אף פעם לא רוצים שיוזיו להם את הגבינה, והם מוכנים להיאבק עליה – בעוד פוליטיקאים מעוניינים רק לעיתים רחוקות להיכנס למלחמה רצינית שבמהלכה שמם יוכפש והתמיכה בהם תיסדק, ואילו את פירותיה יקטפו פוליטיקאים שיבואו אחריהם. רבים מעדיפים אפוא להעביר את כהונתם על מי מנוחות תוך קידום שינויים קוסמטיים בלבד שמצטלמים טוב אך אינם מרגיזים איש.

ואולם מדיניות ציבורית מיטיבה לא תדאג לעצמה. הפרטות אינן תמיד הפתרון לבעיות שלנו. ההתמקדות בכשלי מדינה, למרות היותה חשובה מאוד, אינה תחליף

שתכליתם ניסוח של רעיונות ומדיניות. פוליטיקאים ימנים מוכרחים להבין שללא גופי מחקר שמרניים רציניים הם ימשיכו להיכשל במשימתם. אחת הסיבות המרכזיות להצלחה של טראמפ היא הישענותו על מכוני חשיבה שמרניים.

רצינות. על נבחרי הציבור לקחת את תפקידם ברצינות יתרה. עליהם למפות את האתגרים הניצבים בפניהם ולנסח תוכניות עבודה סדורות הניתנות למעקב ולמידה. כל משרד ממשלתי מוכרח להבין מה עליו לעשות בחירום ובשגרה בדרך היעילה ביותר. עליהם לזכור שהם עובדים בעבור הציבור ושכל שקל שעומד לרשותם נלקח משימוש חלופי. חשוב מכול, עליהם לזכור שהם אינם לוביסטים של קבוצות לחץ מאורגנות או ספקי משרות למקורבים.

בהילות. תחושה מסוימת של בהילות הכרחית למשילות אפקטיבית. שמרנים אוהבים להדגיש מתכונות, אורך רוח ואיטיות, אך האמת היא שדינו של כל חלון הזדמנויות פוליטי להיסגר במהרה. כל נבחר ציבור צריך להביא בחשבון שזמנו קצוב: שהקערה הפוליטית עלולה להתהפך מהר ובחדות. דברים שאינם מקודמים היום, ספק גדול אם תהיה הזדמנות לקדםם מחר.

אומץ. שר המנסה להתחבב על עובדי משרדו יצליח לעיתים רחוקות בלבד לקדם רפורמות מבניות רציניות. אחת מהרעות החולות של השיח הישראלי היא המחשבה שלפיה הלקוחות של השרים הם הגופים שעליהם הם אמונים. לפי תפיסה שגויה זו, תפקידו של שר החינוך הוא לדאוג למורים, תפקיד

שר הביטחון לדאוג לקציני צה"ל, תפקיד שר החקלאות לדאוג לחקלאים, ועל שרת התחבורה לדאוג לנהגי המוניות. זהו עיוות גרוטסקי המבלבל בין אמצעי לתכלית. הלקוח של הממשלה הוא הציבור. כאשר משרדי ממשלה והגופים הכפופים להם הופכים למטרה בפני עצמה, הציבור נפגע.

אמון. תנאי להצלחה במשילות אפקטיבית הוא ניקיון כפיים, שקיפות ונכונות להתדיין עם מתנגדים. על שרים להראות במעשיהם שהם משרתי ציבור במלוא מובן המילה. התנגדות ציבורית תמיד תהיה, שכן אף פעם אין קונצנזוס. תקשורת עוינת לעד תעוות כוונות, תוציא מהקשר ותמסגר דברים בצורה מסולפת. עם זאת, שרים יכולים לנסות לשלוט בגובה הלהבות על ידי הפגנה של כנות, דבקות בהדיינות ונכונות לשיפור.

דרישה ציבורית. תנאי למשילות אפקטיבית הוא דרישה ציבורית לכך. על הציבור להפסיק לתרוץ את אוזלת היד של נבחרי, ולהתחיל לדרוש תוצאות מעשיות של תוכניות מסודרות שמטרתן להיטיב עם הציבור. כל הממשלות פועלות תחת אילוצים פוליטיים. אך יש לראות מתי האילוצים אינם אלא כר שימושי לתירוצים מתמשכים.

ממשל טראמפ מצוי רק בחיתוליו. רוב חברי הקבינט עדיין לומדים את תפקידם. חובת ההוכחה עוד מוטלת על כתפיו. אך האנרגיה שהממשל החדש מביא עמו והנחישות שעמה ניגש לתפקידו חורגות מגבולות אמריקה. טראמפ מזכיר לנו את החשיבות שבמשילות אפקטיבית – בארצות הברית, ובמיוחד בישראל.

1 אלכסנדר המילטון, ג'יימס מדיוסון וג'ון ג'יי, הפדרליסט, מאנגלית: אהרון אמיר, ירושלים: שלם, תשס"ב, עמ' 351.

צעד מדוד בכיוון שגוי

מתווה ליוני-סער כולל כמה שינויים לטובה, אך בכל הנוגע לתיקון האיזון בין הרשויות הוא עלול לגרום יותר נזק מתועלת

במערכת המשפט, אך ברכה זו – שוברת בצידה; המתווה החדש במתכונתו הנוכחית מחייב כמה הערות אזהרה, שבחלקן גוברות על התועלת האפשרית שתושג.

הוועדה לבחירת שופטים

המתווה המוצע כולל את שינוי הוועדה לבחירת שופטים כך שנציגי הלשכה בוועדה יחלפו בשני עורכי דין; אחד מהם ייבחר על ידי הקואליציה ואחד על ידי האופוזיציה. כלומר, הוועדה תכלול ארבעה נציגים לקואליציה, שני נציגים לאופוזיציה ושלושה שופטי בית המשפט העליון. מינוי שופטים לבית המשפט העליון ידרוש רוב של חמישה חברים, שמתוכם לכל הפחות אחד מנציגי הקואליציה ואחד מנציגי האופוזיציה.⁵ המתווה כולל גם מנגנון למניעת מבוי סתום במינוי שופטי בית המשפט העליון, שלפיו אם חברי הוועדה לא יגיעו להסכמה במשך שנה, ייבחרו שני שופטים באופן פריטטי, אחד על ידי הקואליציה ואחד על ידי האופוזיציה.⁶

כבר במבט ראשון, יתרונות המתווה על פני המצב הקיים – ברורים. ראשית – הוצאת לשכת עורכי הדין מתוך הוועדה. הלשכה הוכיחה למעלה מכל ספק כי נוכחותה בוועדה אינה מוצדקת, ואף הרסנית. ההצדקה לנוכחותה בוועדה היא היותה גורם "מקצועי", אך בתקופה האחרונה, תחת

נצח חלף מאז פרסמתי בבמה זו את מאמרי,¹ שביקש לספק תשתית עיונית לרפורמה שיזם השר לוי ברשית שנת 2023. המלחמה הממושכת הכניסה את השינויים המתוכננים במערכת המשפט לתרדמת חורף עמוקה. אומנם, לכל אורך התקופה, עשו להם כלי התקשורת מנהג להכריז מפעם לפעם על "שובה של ההפיכה המשטרית";² ובכל זאת, נדמה שאחרי שלל קריאות "זאב זאב", בשבועות האחרונים אכן חלה פריצת דרך מסוימת, בדמות "מתווה ההסכמה" של השרים יריב לוי וגדעון סער, ובתמיכתם ועידודם של האבות השכולים דדי שמחי ויזהר שי.

המתווה נוגע בכמה מהעניינים שעמדו בליבת הרפורמה המקורית שהוכרזה בינואר 2023, ובפרט בשינוי הרכב הוועדה לבחירת שופטים וחקיקת חוק יסוד החקיקה, העוסק בביקורת השיפוטית על מלאכת החקיקה של הכנסת.³ נדמה שהמתווה זכה לאוזן קשבת מצד חלקים רבים בחברה הישראלית, ובכלל זאת בקרב מחנה המתנגדים (אף שבכירי מערכת המשפט, כמו גם ראשי המחאה, מיהרו כצפוי לגנות אותו).⁴ כעת, בטרם יבשילו הדברים לידי מעשה, טוב לבחון את המתווה, בשים לב לתכליות שאליהן כיוונה הרפורמה המקורית. אקדים את המאוחר ואציין שלדידי המתווה כפי שהוא אומנם נושא בחובו ברכה ומזור לאלה שייחלו לשינויים

אִי־הסכמה, ואף מכביד את העומס המערכתי על בית המשפט (בשלל דחיית המינויים).

שנית, בהנחה שאנחנו מקבלים את התפיסה שלפיה מן הראוי למנות שופטים בדרך של הסכמה רחבה,⁹ לטעמי המודל שוגה בכך שהוא שם במרכז את החלוקה הדיכוטומית בין הקואליציה והאופוזיציה, כשני גופים בינאריים, הומוגניים ושווי מעמד. קל להבין את שורש התפיסה: בנקודת הזמן הנוכחית קיימים בישראל שני מחנות מוגדרים ומתוחמים היטב, כמעט שווים בגודלם, אשר מזה כמה שנים "לא קרב זה אל זה". עם זאת, אין כל סיבה להניח שכך יהיה גם בעתיד. היסטורית, רובן המוחלט של הקואליציות בישראל היו הטרוגניות למדי, כך שכמעט תמיד ניתן היה למצוא בהן מפלגות האוחזות בהשקפה שמרנית וכאלה האוחזות בהשקפה אקטיביסטית.¹⁰ הדברים נכונים על אחת כמה וכמה ביחס לאופוזיציה, שלרוב אינה "ממשלת צללים" מוסדית ומאורגנת, אלא צבר של מפלגות שאינן חולקות דבר מלבד חוסר אמון בממשלה.¹¹

לצד זאת, כמובן שיש חשיבות רבה, לעניין הרצון ב"הסכמה רחבה", לגודלה של הקואליציה. ברי שאין דינה של קואליציה המונה 61 חברים כדינה של קואליציה המונה 97 ח"כים.¹² המודל הנוכחי עלול להניב מצב אבסורדי, שבו, למשל, אם תקום בעתיד ממשלת אחדות רחבה שתכלול את כל המפלגות הציוניות בישראל, מפלגות השוליים הלא-ציוניות שייוותרו באופוזיציה ייהנו מזכות שווה למינוי שופטים, כמו זו של המפלגות המייצגות את רובה המוחלט של המדינה.

הנהגתו של עו"ד עמית בכר, המסכות הוסרו והתבהרה העובדה שלא שיקולים ענייניים ומקצועיים ניצבים בראש מעייניהם של נציגי הלשכה, אלא שיקולים פוליטיים מובהקים.⁷ בנסיבות הללו, ברור שהוצאת הלשכה היא צעד מתבקש והכרחי.

עיקר השינוי המבורך מצוי בשלילת שליטתם של שופטי בית המשפט העליון על המצטרפים לשורותיהם באמצעות הווטו שהיה נתון להם עד היום (המנגנון הנוכחי מחייב רוב של שבעה מבין תשעת חברי הוועדה, ולכן מחייב הסכמה מצד שלושת נציגי השופטים, המצביעים תמיד כגוש אחד). השופטים ימשיכו להשמיע את קולם במסגרת הוועדה, אך לא יוכלו לשמר את בית המשפט העליון לעד בצלמם כדמותם.

לצד האמור, ישנם כמה חסרונות בולטים. ראשית, בעוד שמטרתו המוצהרת של השינוי היא לאפשר גיוון בבית המשפט העליון כך שיינתן ייצוג לצדדים השונים במפה הפוליטית, התוצר הצפוי של המנגנון שנקבע, המחייב הסכמה רחבה בין הקואליציה והאופוזיציה – הוא דווקא הפוך: כעת ייבחרו אך ורק שופטי "פשרה", שאינם משפטנים בולטים במיוחד ואינם מייצגים במובהק אף צד במחלוקות על ההשקפה השיפוטית הרצויה.⁸ אין זה מופרך שעל מנת להימנע ממצב זה, יעדיפו הצדדים לפנות למנגנון למניעת מבוי סתום הכלול במתווה, שיאפשר להם למנות מחצית מהשופטים לפי ראות עיניהם. גם זו איננה תוצאה רצויה: חברי הוועדה יימנעו במכוון מאיוש התקנים הפנויים עד שיעלה בידם להשתמש במנגנון הפריטטי, והמודל כולו יתגלה ככזה שדווקא מתמרץ

• קביעה כי ביקורת שיפוטית על חוקי הכנסת תיעשה רק על ידי בית המשפט העליון, ברוב של לפחות מחצית משופטיו, ובהרכב של תשעה חברים לפחות.

אין ספק כי מתווה זה אינו משאת נפשם של תומכי השינויים במערכת המשפט (וביניהם כותב שורות אלה). הוא כולל למעשה כניעה להרחבת הסמכויות של בג"ץ בעשורים האחרונים. הוא מעגן את סמכותו הבלתי כתובה של בג"ץ לפסול חוקים רגילים ללא מנגנון התגברות, דבר המותיר למעשה את זכות המילה האחרונה בידי הרשות בעלת הגירעון הדמוקרטי הגדול ביותר – ומותיר את בית המשפט העליון בשבתו כמעין "בית לורדים" שבסמכותו לעמוד בפני רצון העם (אף אם במידה פחותה מזו הקיימת כיום). המתווה כולל גם הכרה רשמית בחטיפת הסמכות החמורה מכול – הסמכות לבצע ביקורת שיפוטית על חוקי היסוד עצמם.¹⁴

ייתכן שניתן יהיה, על אף כל זאת, לראות בתווה פשרה ראויה, תחילתה של התקדמות שמרנית ומדורגת; אך השטן, כידוע, נמצא בפרטים הקטנים – ואלה טרם גובשו עד תום. חשיבות מכרעת עשויה להיות לצורה המדויקת שתלבש, בסופו של דבר, אותה הצהרה עמומה בדבר הקשחת הליך כינון חוקי יסוד. בחירה במסלול של אבולוציה על פני רבולוציה היא צעד ראוי רק בהנחה שהצעד המדוד לא יביא את הצועד אל דרך ללא מוצא. קיים חשש ממשי כי הקשחה מופרזת של היכולת לבצע שינויים בחוקי היסוד תמנע למעשה כל יכולת לבצע בעתיד צעדים נוספים, ותביא לכך שההישג הצנוע של המחנה השמרן יהיה הישגו האחרון.

נדמה כי הפתרון לקשיים הללו מצוי בשינוי צורת החשיבה – מתפיסה דיכוטומית בינארית (כיאח לשיטה דו־מפלגתית כמו בארה"ב), לתפיסה יחסית ורב־מפלגתית (כיאח לשיטה המקומית). כך, ניתן להציע מודל שבו ששת נציגי הוועדה ה"פוליטיים" ישקפו, ככל הניתן, לא את האופוזיציה והקואליציה, אלא את גודלן היחסי של סיעות הכנסת השונות (כדומה למנגנונים הקיימים ביחס לחלק מוועדות הכנסת) – ומיני שופטים יחייב את הסכמת חמישה מביניהם.¹⁵

חוק יסוד: החקיקה

המתווה המוצע כולל גם הצעה לחוק יסוד: החקיקה. על פי המתווה, החוק יקבע, מחד גיסא, אמות מידה לכינון ושינוי חוקי יסוד, ומאידך גיסא יגדיר את גבולות הביקורת השיפוטית על חוקי הכנסת. היבט זה של המתווה מצוי בשלב ראשוני בהרבה; ובכל זאת, על פי הפרסומים, הוא צפוי לכלול את הרכיבים הבאים:

- תיחום הנושאים שבהם ניתן יהיה לחוקק חוקי יסוד (זהות המדינה כמדינת לאום יהודית ודמוקרטית, סדרי משטר ומגילת זכויות);
- הקשחת הליכי החקיקה של חוקי יסוד, באופן שיקשה על שינויים "במחטף או בשל דרישות קואליציוניות";
- קביעה כי לא תתקיים ביקורת שיפוטית על חוקי היסוד, למעט במקרה של חוקי יסוד הפוגעים בשוויון הבחירות, שיוכלו להיפסל ברוב של שלושה רבעים מכלל שופטי בית המשפט העליון;

החשש גובר לאור העובדה שהגבלת היכולת העתידית לשנות את חוקי המשחק צפויה להיות חד-צדדית: כוח ההשפעה של הכנסת על חוקי היסוד יצטמצם מאוד – אך בית המשפט כמעט לא יוגבל מבחינה זאת. כפי שכבר הרחבתי במאמרי הנ"ל, המשפט החוקתי בישראל הוא ממילא בגדר מגדלים פורחים באוויר, כאשר פסק הדין מחייב בלי קשר לתשתית שבבסיסו והנייר סובל הכול. בהתאם, ה"מגבלות" שבמתווה, הנתונות אף הן לפרשנות השופט, יישארו תלויות בעיקר ברצונו הטוב.¹⁵

למעשה, המתווה עצמו מעניק לבית המשפט די "קולבים" להיתלות בהם לצורך התנערות מכל מגבלה פורמלית. המודל מצהיר כי תישלל הביקורת השיפוטית על חוקי היסוד למעט בעילה מוגדרת של פגיעה בשוויון הבחירות, אך הניסיון מלמד כי בעניינים אלה, חרך כלשהו, צר ככל שיהא, עלול להתרחב כדי פתחו של אולם.¹⁶ כמו כן, המתווה עתיד לכלול גם תיחום של הנושאים שבהם ניתן לחוקק חוקי יסוד, ואף נרמז כי הוא עשוי לכלול מעין "פסקת נצחיות" בדבר זהותה של ישראל כיהודית ודמוקרטית – אותו רכיב המשמש כבר כיום לבית המשפט כהצדקה המרכזית לפסילת חוקי יסוד. אחרי ארבעה עשורים של התנסות באימפריאליזם השיפוטי הזוחל, תהיה זו נאיביות להניח שמגבלות אלו יתפרשו כמגבלות "עצמיות" של הכנסת, ולא כהזמנת השופט לערוך ביקורת שיפוטית על חוקי יסוד בשל מידת "התאמתם" למארג החוקתי המוגדר, ול"עקרונות היסוד של השיטה". בית המשפט נטל לעצמו חירויות אלו ללא כל מקור פורמלי – קל וחומר שיתמיד בכך

כשיינתן לו העיגון לעשות כן.

כמו כן, אפילו אם יכבד בית המשפט מבחינה פורמלית את המגבלות שיוטלו עליו ביחס לפסילה של חוקים וחוקי יסוד, אין דבר המונע ממנו להמשיך לבצע בהם שינויי "פרשנות" מרחיקי לכת. כידוע, "אין חקר לתבונת סגור מוכשר"¹⁷ – קל וחומר שופט מוכשר.

פתרון ארעי שימנע טיפול בבעיית השורש

מאחורי הקלעים של המחלוקת ביחס למערכת היחסים שבין הרשויות במדינה, עולה ומבצבצת, משני צידי המתרס, הכרה באופן הפרטצ' והחפוז שבו הוקמו רשויות אלה, ובצורך החריף להתאים אותן לתמורות שחלו ברבות השנים.¹⁸ לדידי, שורש הפורענות לשלל הבעיות שהתפרצו בשנת 2023 מצוי בתכנון לקוי של רשויות השלטון בישראל – כולן. התברכנו במנגנון בלתי-משוכלל, שבו הרשויות השונות מעורבות זו בזו עד צוואר – ובכל זאת ביצועיהן בתחום האיוון והבלימה לוקים בחסר. בעבר נעשו ניסיונות חלקיים לבצע רפורמות ברשות כזו או אחרת (דוגמת חוק הבחירה הישירה, החוק הנורווגי ועוד), אך ניסיונות אלה לא נעשו כחלק משינוי כולל ומתוכנן היטב, ועל כן השיגו לרוב תוצאות הפוכות מאלו שביקשו מתכניהם להשיג. גם מתווה סער-לוין – ואפילו הרפורמה המקורית בכללותה – הם ניסיונות להדביק פלסטר על מבנה רעוע מן היסוד. קיבוע המנגנונים הקיימים, על שלל מגרעותיהם, הוא בגדר אסון של ממש.

ברמה המעשית, דומני שניתן להתגבר על חלק ממגרעות המתווה המוצע בעזרת

המערכת הפוליטית אינה כשירה להעביר שינוי בסדר גודל כזה, ואינה זוכה לאמון הדרוש לכך מהעם.

בעת האחרונה הועלתה לסדר היום יוזמה להקמת "אספה מכוננת" (המזכירה במידת מה את זו האמריקנית, אשר הוציאה תחת ידיה אחד מן המשטרים הדמוקרטיים המשוכללים ביותר בהיסטוריה), אשר תשב על המדוכה ותגבש חוקה סדורה לישראל.²¹ לו היה הדבר תלוי בי, מקדמי המתווה החדש היו מצהירים כבר מן הרגע הראשון על זמניותו, ומכריזים בה בעת על פרויקט שאפתני פי כמה: הקמת אספה מכוננת לישראל, אשר תביא מזור של קבע בדמות שלמה ומשוכללת.

יחיאל אורן-הרוש הוא עורך דין במשרד ש' הורוביץ ושות', מתמחה לשעבר בבית המשפט העליון.

אימוץ מנגנוני הקשחה המבוססים על זמן ולא על "הסכמה רחבה",¹⁹ וכן בעזרת הוספת רכיבים למתווה – כפי שכבר הצעתי במאמרי.²⁰ ואולם, צו השעה הוא שינוי משטרי יסודי ורפורמה מקיפה של כל רשויות השלטון בישראל. מן הראוי להציב על השולחן את כל האפשרויות (כולל שינויים בשיטת הבחירות, שיטה נשיאותית, פדרציה, הקמת בית פרלמנט נוסף, הקמת בית משפט לחוקה, ועוד ועוד). אין מדובר באינטרס של צד זה או אחר במפה הפוליטית, אלא באינטרס של החברה בישראל כולה, שבהגיעה לגבורות ראוי לה שתתחדש במבנה משטרי יציב ומותאם. באקלים הנוכחי, למרבה הצער,

המשפט לכנסת קטנה", N12, 12.1.2025; יניב רוזנאי, "הצעת ליון וסער: בדרך למינוי שופטים בסחרימכר פוליטי", Ynet, 10.1.2025.

מינוי שופטים ליתר הערכאות ידרוש גם הסכמה של לפחות אחד השופטים.

הבחירה תיעשה כך: כל צד יציג שלושה מועמדים מטעמו, והצד השני יבחר אחד מבין השלושה לכהן כשופט.

כך למשל פורסם כי הלשכה ביקשה לסכל מינויים של משפטנים בעלי רקע פוליטי "בלתי רצוי", גם כאשר כישוריהם המקצועיים לא היו מוטלים בספק ואף כשהם זכו להסכמת נציגי השופטים בוועדה. ביחס לעו"ד אריאל ארליך, לזוגמה, אמר בכר: "אחד העובדים הבכירים בקהלת ביקש להיות שופט בבית משפט השלום. אני חושב שזה דבר שהוא אסור בעת הזו, גם אם הוא איש ראוי, ונציגיו סמנו ממש בכוח את המינוי הזה גם, ואני גאה על זה מאוד". ראו "ראש לשכת עו"ד מתגאה: מנענו בכוח מנציגי קהלת לקבל תפקידי שיפוט", ערוץ "עכשיו 14" ביוטיוב.

אורן-הרוש, "הרפורמה במערכת המשפט: כתב הגנה", עמ' 67.

השוו שם, עמ' 67 ו-77.

1 יחיאל אורן-הרוש, "הרפורמה במערכת המשפט: כתב הגנה", השילוח 33, מאי 2023.

2 משה גורלי, "ההפיכה חוזרת ובגץ מסייע לה בהכשרת בן גביר", כלכליסט, 22.2.2024; צבי זרחיה, "ההפיכה המשטרית חוזרת למושב הקיץ של הכנסת במסווה של חוקים פרטיים", כלכליסט, 15.5.2024; "ההפיכה חוזרת לוועדת חוקה", הארץ, 9.7.2024; ניר כהן, "ראש לשכת עורכי הדין: יש ניסיון לפטר את היועמשים, המהפכה המשטרית חוזרת", Ynet, 15.7.2024; משה גורלי, "ההפיכה המשטרית חוזרת בחסות שיח השקר והבריאות, ועדיין ניתנת לסיכול", כלכליסט, 12.8.2024; "ההפיכה חוזרת מגדול", הארץ, 18.11.2024.

3 המתווה כולל גם כינון של חוק יסוד שיעגן את זכויות הנאשמים בהליך פלילי. לפרטי המתווה המלאים ראו "הודעה משותפת לסגן ראש הממשלה ושר המשפטים יריב לין, וליו"ר הימין הממלכתי, שר החוץ גדעון סער", בחשבון פייסבוק של גדעון סער.

4 טובה צימוקי, "יצחק עמית מתנגד למתווה סערי-ליון, אסתר חיות תקפה: 'פשרה? זו אחיות עניינים'", Ynet, 21.1.2025; ברק מדינה, "הצעת ליון-סער: הפיכת בית

- 10 לא למותר לציין שכאשר השופטים (בהרכבם האידיאולוגי הנוכחי) יחברו לחברי האופוזיציה, כל שידרש מהם הוא להשיג את תמיכת אחד מארבעת נציגי הקואליציה – לכאורה משימה פשוטה יותר מאשר להשיג את קולו של אחד משני נציגי האופוזיציה.
- 11 לא בכדי קיימים מנגנונים סטטוטוריים בודדים המכירים באופן פורמלי במושג ה"אופוזיציה" (ראו יגאל מרול, "המעמד החוקתי של האופוזיציה הפרלמנטרית", משפטים לח 217 [התשס"ח]), וגם המתווה במתכונתו הנוכחית שותק בנוגע למנגנון שבו תבחר האופוזיציה את הנציגים מטעמה (בהעדרם של מנגנוני הצבעה פנים־אופוזיציוניים קיימים). כיוון שהממשלות אינן הומוגניות בהכרח, פעמים רבות ישנן מפלגות "אופוזיציה" משני צידי המפה הפוליטית שאינן משתפות פעולה זו עם זו. נכון לכתיבת שורות אלה, למשל, מצויות באופוזיציה, זו לצד זו, מפלגות עוצמה יהודית וחד"ש-ע"ל. באותו אופן נוכל גם למצוא לעיתים מפלגות "אופוזיציה" מבחינה פורמלית, המשמשות בפועל בעלות ברית של הקואליציה, למחצה שלשליש או לרביע (ראו גם יחיאל אורן־הרוש, "על מקומה של הרשות השופטת בוועדת חקירה ממלכתית: עיון מחדש והצעה לשינוי", משפטים על אתר [התשפ"ה], עמ' 27).
- 12 כמניינה של הקואליציה בממשלת הרוטציה (פרס-שמיר) בכנסת ה'11'.
- 13 סביר שהדבר גם יביא מזור מסוים לקושי הראשון שעליו הצבעתי, שכן הכרעה בסביבה פלורליסטית מתנהלות באופן שונה בתכלית מאלו המתקבלות בסביבה בינארית.
- 14 להרחבה על עמדותי בעניין ראו אורן־הרוש, "הרפורמה במערכת המשפט: כתב הגנה", עמ' 69-80.
- 15 שם, עמ' 46-47.
- 16 ראו נעם סולברג, "על ערכים סובייקטיביים ושופטים אובייקטיביים", השילוח 18, שבט תש"ף.
- 17 כדברי השופט אולשן בע"פ 35/50 מלכה נ' היועץ המשפטי, פ"ד 433, 429.
- 18 "אז מה אומרת על מדינת ישראל שיטת הממשל שלה? ובכן, בראש ובראשונה היא נובעת מהערך הישראלי הנעלה מכול, יסוד קיומנו כאן: החלטורה" (עמית סגל, סיפורה של הפוליטיקה הישראלית: מבין גוריון ועד בנט, 2021). לתיאור מלמד וקריא להפליא על שיטת המשטר בישראל, האופן שבו נקבעה והתפתחה, ושלל מגרעותיה. הפרק הרלוונטי זמין ב־ <https://bit.ly/amsegal>.
- 19 במאמרי (שם) הצעתי כי כינון חוק יסודי ייעשה בארבע קריאות, כולן ברוב של 61 חברי כנסת, תנאי שהקריאה הרביעית תתקבל בכנסת העוקבת לזו שהצביעה על החוק בשלוש הקריאות הראשונות; ולחלופין בארבע קריאות באותה כנסת, והקריאה הרביעית תתקבל ברוב של 65 חברי כנסת, ובתמיכה של לפחות שניים מחברי האופוזיציה. במקרה כזה ייכנס החוק לתוקפו מייד, אך יידרש לאשרור של הכנסת הבאה ברוב של 61 חברי כנסת.
- 20 שם, ובו טענתי שכל עוד לא יוטלו מגבלות קשיחות על גבולות הפרשנות של בתי המשפט – חוקה קבועה ובלתי ניתנת לשינוי מחייבת מנגנון התגברות כלשהו של הכנסת על הפרשנות שיעניק בית המשפט לחוקי היסוד. עוד ציינתי כי מן הראוי להותיר מנגנון גמישות מסוים שיאפשר לכנסת לגבש מנגנונים אד-הוקיים בעניינים המעוגנים בחוקי היסוד, על מנת לפתור משברים פוליטיים מורכבים.
- 21 אתר "אסיפה מכוונת לישראל – ממשבר להודמנות", <https://www.asefam.org/>.

דוד טל

שר החקלאים

תוכניותיו של אבי דיכטר במשרד החקלאות רוויות כשלים וסתירות. את החשבון ישלם הצרכן הישראלי

לפי סיפור ישן שאמיתותו מוטלת בספק, השרה לשעבר ציפי לבני הייתה כה אהובה במשרד המשפטים עד שהסגל התחיל לכנותה בחביבות "שרת המשפטים". סיפור זה מצטרף לאמרת שפר של עיתונאית כלכלית (לשעבר) שנהגה לומר כי "להיות עיתונאית כלכלית בישראל זו העבודה הקלה ביותר בעולם: לצערי אני כותבת אותם עשרה מאמרים כבר שנים, אבל אף אחד לא מקשיב". הסיפורים

המדיניות של קודמו ולשים במקום הראשון את החקלאים, ולא את הצרכנים, מתוך תקווה שההשקעה בחקלאות עצמה תפחית את מחירי המזון ותבטיח את עתידה.

נציין כאן, לפני הביקורת, את המובן מאליו לגבי השר אבי דיכטר. מדובר באדם ציוני וחכם בעל כוונות טובות, שעבד קשה לטובת מדינת ישראל במשך שנים במערכת הביטחונית והפוליטית.

השר דיכטר קיבל במה פתוחה להציג את חזונו ותוכניותיו בראיון ל'המנגנון', ההסכת של כאן 11 עם שאול אמסטרדמסקי, ולאחר האזנה לריאיון המלא (כמו גם קריאה של ההודעה לעיתונות של התוכנית¹ ושל תוצרי הביניים של צוות החשיבה)² עלתה בי תהייה אחת: למה? למה דיכטר עושה את מה שהוא עושה? מה המטרה שהוא מנסה לשרת? מה הוא חושב שהוא ישיג?

תחילתה של כל תוכנית צריכה להיות עם מטרה מוגדרת. מה המטרה של אבי דיכטר? "העיקרון שלי", הכריז שר החקלאים, הוא "שמדפים לא יהיו ריקים". נוסף על כך, השר רואה את מטרתו לאור האתגרים הביטחוניים של מדינת ישראל: "אנחנו מדינת אי, עם שלושה נמלים בסך הכול, ואנחנו מבינים את הסיכון [שקל לאויבים לסגור אותם]". מה שדיכטר מנסה לומר הוא שהמשימה שלו היא מדפים מלאים בסחורה חקלאית למרות המצב הביטחוני. לכאורה מטרה ברורה, צנועה ומוגדרת היטב, אבל כבר כאן יש כמה נקודות שכדאי לשים אליהן לב.

ראשית, מבחינה תאורטית המטרה הזאת קלה להשגה. כלל מוכר בכלכלה (חוק סיי, לסקרנים) קובע שמחירים מתאימים

הקטנים הללו הם הקדמה טובה לסיפור הנוכחי שלנו על אבי דיכטר, שר החקלאים וביטחון המזון הישראלי.

כידוע, המצב הכלכלי בישראל ובעולם אינו פשוט בימים אלה. יוקר המחיה עלה במידה ניכרת בעקבות המלחמה, וכולנו מרגישים זאת גם במוצרים הבסיסיים ביותר. בחלקו, הדבר בלתי־נמנע: מלחמות עולות כסף, ואנו משלמים כעת מחיר של צמיחה יפה לאורך עשרות שנים של שקט מדומה (ויחסי, כי ממשלות ישראל החליטו שרקטות על הנגב המערבי בלבד הן לא סיפור גדול) בריבית דריבית.

מבט היסטורי מלמד כי תקופות משבר לאומיות יכולות וצריכות לשמש גם כהזדמנות לשינויים ורפורמות. כל ספר חוקים ותקנות בעולם מלא בסעיפים מעלי אבק היוצרים יותר נזק מתועלת. בזמני שגרה, ההיפטרות מהם היא מעשה סייזיפי על גבול הבלתי אפשרי, כי המיעוט המרוויח מהם יעשה הכול כדי לחסום את מחיקתם. בזמני חירום לעומת זאת, הצורך האקוטי בכספים פנויים עולה, ואיתו הגליטימציה הציבורית של מנהיגים לביצוע רפורמות קשות וכואבות. בזמני חירום קשים במיוחד עולה גם נכונותם של הנהנים מפריוילגיות לוותר עליהן למען הטוב הכללי.

ואולם בעוד הממשלה הובילה מדיניות מוצלחת יחסית ביחסי חוץ וביטחון מאז פרצה המלחמה, היא נכשלה קשות בניצולה של תקופת המשבר לשיפורים מבניים ביי־קיימה בזירה הציבורית. שר החקלאות (והגידו מעתה, שר החקלאות וביטחון המזון) אבי דיכטר מגלם מקרה פרטי אחד ובולט של ההבחנה הזאת. הדבר הראשון שעשה בכניסתו לתפקיד היה לבטל את

את עצמם למצב של "ניפיון שווקים". כלומר, במצב של שוק חופשי, המחיר יתאים את עצמו כך שכל (או כמעט כל) הסחורה תימכר, בהתאם לכמות שלה. אם רוצים לוודא שכל הסחורה נמכרת, אפשר פשוט לתת למחירים לעשות את שלהם. אם רוצים לוודא שנשאר עודף על המדפים, אפשר פשוט להעלות מחירים וכך "להבטיח" רווחה.

השר דיכטר, כמובן, מתכוון למשהו אחר. הוא רוצה שבעבור מחיר שאותו הוא מגדיר כהוגן, כל אזרח ישראלי יוכל לקנות את המוצרים החקלאיים הבסיסיים המיוצרים פה, בדגש על חלב, ביצים, פירות וירקות. על פניו מדובר במטרה לגיטימית והגיונית, אך ישנה בעיה אחת גדולה. כלל לא ברור שהמטרה משתלבת עם הרצון "לשים את החקלאי במרכז". מדובר הרי בחזון שהוא צרכני באופן מובהק. השאלה היא אפוא מה יש לעשות במקרה של התנגשות בין הצרכים של החקלאים לבין אלה של הצרכנים.

ביטחון תזונתי: מקסם שווא

כאן יש לציין שתי עובדות שאמורה להיות מובנות מאליהן בשלב הזה, אך אינן נובעות בהירות מדבריו של השר. האחת היא שהמערכת הנוכחית לא מגשימה את המטרות שלה. כמעט בכל חג, ולפעמים בסתם יום של חול, אנו נתקלים בצפי למחסור בביצים, חלב, ירקות או בשר, ומתעורר צורך בהול לייבא סחורה נוספת מחו"ל. גם בעיתות שגרה המצב גרוע: מחירי המזון בישראל הם מהגבוהים בעולם זה שנים רבות, ובסוף שנת 2024 נמצאנו במקום השני והלא

מכובד ביוקר המזון בי-OECD, רק אחרי קוריאה הדרומית, עם מחירים הגבוהים בממוצע ב-52% מהממוצע בארגון מדינות זה. בתחום הביצים והחלב, שאותו מדגיש דיכטר כחשוב במיוחד לצרכן הישראלי, אנו משלמים לא פחות מ-64% יותר מהממוצע,³ ועושים זאת על סחורה שנאבקת לעמוד בסטנדרטים הבריאותיים הבסיסיים ביותר.

העובדה השנייה היא שהחלקים במערכת אשר "שמים את החקלאי במרכז", ובפרט מכסות הייצור, הגבלות הייבוא והגבלת גודל המשקים, הם האחראים העיקריים למחיר הגבוה של התוצרת החקלאית, לזמינות הבעייתית ולאיכות הלא יציבה. הגבלות הייבוא מכתיבות מחיר גבוה יותר, ומכסות ייצור מגבילות את התמריץ של משקים שונים לגדול ולהתרחב, דבר שיכול לתרום להורדת המחיר. השמירה על משקים קטנים אף מהווה תמריץ נגד להשקעה בשדרוג משקים, והדבר תקע את הענף במשך שנים ארוכות עם "לולי זבל" (לולים ללא תנאים סניטריים בסיסיים שדורש וטרינר משרד החקלאות, אשר היוו סכנה בריאותית קשה לציבור, הפיצו מחלות, ונסגרו רק בשנת 2022).⁴

אמסטרדםסקי שאל את דיכטר אם כדאי אולי לסגור את מועצות הייצור, האחראיות על תכנון התפוקה בישראל וכחלק מכך מגבילות את הכמות שמותר לכל רפתן, לולן וחקלאי לייצר ולמכור לצרכן – ולאפשר לכל אחד לייצר או לייבא כמה תוצרת שירצה. הוא ביטל את הרעיון בולזול: "יש אסכולה שאומרת שייצרו כמה שרוצים, בסופו של דבר הנושא הזה מתוכנן.... יש דברים שבהם התכנון

בכ" 17% מ" 22,072 הקמ"ר הריבויים של מדינת ישראל (לא כולל יהודה ושומרון ורצועת עזה). אם נוסיף לכך את העובדה הפשוטה כי קרקעות שאינן משמשות לחקלאות גם מתאימות פחות בממוצע לשימוש חקלאי, וחלקן לא מתאימות לחקלאות כלל, קשה עד בלתי אפשרי בכלל לדמיין הקצאת קרקע שתאפשר ייצור מספיק חיטה למדינת ישראל, עוד לפני שדנים בנושאים פעוטים כמו כמיות המים העצומות הנחוצות, והפגיעה בגידולים אחרים וענפים אחרים במשק.

הייבוא הנחוץ לאספקת מזון אינו רק חקלאי. אם אנו חוששים כי מצור או חרם ימנע ייבוא, עלינו להכיר במשמעויות הנלוות לכך. אין חקלאות תעשייתית ללא מיכון, ואין מיכון ללא נפט, מוצר קריטי שאיננו מסוגלים לייצר בכמויות מספיקות, ולא משנה כמה נתאמץ. נוסיף לזה מגוון סחורות נוספות הנחוצות לחקלאות תקינה כמו חלפים מכניים, דשנים ומוצרי אריזה – ונראה שאין שום סיכוי לקיים משק חקלאי מקומי-מודרני שאינו מסתמך על ייבוא רחב היקף.

תלות בעובדים זרים. ענף החקלאות הישראלי תלוי כיון לחלוטין בעובדים זרים, ושר החקלאות בעצמו לא מתיימר לשנות את המצב בעתיד הנראה לעין (למעשה, הוא רוצה להגביר את הייבוא שלהם, ובצדק). הרצון של פועלים זרים לעזוב כאשר מלחמה לא-להם פורצת במקום עבודתם הוא טבעי ומתבקש, כפי שאכן קרה במלחמה הזו – שחודש וחצי בלבד לאחר תחילתה כבר עזבו כ" 17 אלף עובדים זרים, מתוכם כ" 10 אלפים עובדים חקלאיים⁶ המהווים כשליש מכל כוח העבודה בענף.

מאוד חשוב, כי חלב וביצים הכי נמכרים במדינת ישראל. אתה לא מסכן את הציבור בלעבור לשיטה אחרת שמסתדר לך שהיא לא טובה". האם השר לא שמע על כך שהשיטה עובדת מצוין בכמה תחומים מינוריים אחרים בתחום המזון כמו דגנים וקטניות? שהיא עובדת, שומו שמיים, גם מחוץ לתחום המזון בענפים זוטרים כגון אלקטרוניקה, רכב, בגדים ומוצרי היגיינה? האין הוא יודע שהחופש הקיצוני והמופקר המאפשר לאנשים שונים לייבא ולייצר ללא רשות ממועצה הוא השיטה הנהוגה ברוב המוחלט של מדינות ה-OECD שבהן הביצים והחלב זולים יותר? לשר הפתרוניים.

אם לסכם את חזונו הראשוני של דיכטר: שר החקלאות רוצה "ביטחון תזונתי", הוא רוצה שיהיה לנו כמה שיותר מזון זמין וזול, אבל הוא גם מתכוון לשים את החקלאי במרכז על חשבון הצרכן, אף שמדובר בהתנגשות אינטרסים ברורה. דיכטר סבור שהדרך להתגבר על סכנת המצור של מדינת-האי עוברת בחיזוק מסיבי של הייצור המקומי, כך שיוכל להחליף את הייבוא בדברים החשובים לנו באמת. אלא שמדובר במקסם שווא. מעולם לא היה ולעולם לא יוכל להיות למדינת ישראל "ביטחון תזונתי" המנותק מייבוא, או יכולת לשרוד במצור מלא לאורך זמן. לכך יש כמה סיבות:

אין מספיק שטח. נכון להיום, מדינת ישראל מייצרת רק כ" 10% מתצרוכת הגידול הבסיסי ביותר לתזונתנו כיום, החיטה, וזאת באיכות נמוכה יחסית: החיטה הגדלה בישראל משמשת בעיקר מספוא לבהמות. לפי סקר הקרקעות האחרון של המשרד⁵, אנחנו משתמשים ב" 3.79 מיליון דונם, או 3,790 קמ"ר, למטרות חקלאיות. מדובר

האם באמת ניתן לבנות תוכנית ייצור מקומי לעת חירום כאשר דווקא בזמנים שנצטרך אותם ביותר, כוח העבודה הרלוונטי יחפש את הטיסה הבאה החוצה?

כל מדיניות שמטרתה "ביטחון המזון" חייבת לקחת עובדה פשוטה זו בחשבון: מדינת ישראל אינה מסוגלת, ולעולם לא תהייה מסוגלת, ליצור מזון בכמויות מספיקות לעמידה במצור או בחרם אמיתי לאורך זמן. האסטרטגיה הריאלית היחידה להתמודדות עם מצב של מצור חייבת לעבור דרך שבירתו המהירה.

הדבר המוזר ביותר הוא שגם לפי החישובים של השר עצמו ברור שאין כל תוחלת בתוכנית שלו כתחליף לייבוא. דיכטר רוצה להגדיל את הייצור המקומי בשליש לאורך עשור – "אתגר מטורף" לדבריו. אבל לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אוכלוסיית ישראל צפויה לגדול עד אז בכ־20 אחוז, ואף 27 אחוז בתרחיש הגבוה; כך שגם אם התוכנית הממשלתית לטווח ארוך תמומש בהצלחה, הייצור המקומי יתפוס נתח רק מעט יותר גדול מהיום בצריכת המזון, ואולי, על פי התרחישים הגבוהים, נתח קטן מזה הקיים היום.

למרות חוסר התוחלת שבניסיון להבטיח "ביטחון תזונתי" באמצעות ייצור מקומי, ישנו טיעון ביטחוני ארוך שנים לטובת סבסוד חקלאות ישראלית. מדינת ישראל, כך נטען, היא מדינה מוקפת אויבים, אשר גם בתוכה דרים לא מעט אנשים שריכוזות עם ישראל במולדתו ההיסטורית אינה בראש מעייניהם. בזמן שרוב האזרחים רוצים להתקבץ בערים, ישנה חשיבות אסטרטגית לתפיסת שטח על ידי גורמים ציונים במדינה, בייחוד באזורי גבול. אך

כאשר אמסטרדמסקי מציג טיעון זה בפני אבי דיכטר, שר החקלאות דוחה אותו בביטול: "אני לא רוצה שחקלאי או צרכן ישלם את מחיר השמירה על הגבולות בקניית המוצר. אני רוצה שהמדינה תחליט מה חשוב לה..."

מים ומחקר: עוד סתירות

בטרם נסיים עלינו להתייחס לשתי סוגיות נוספות שהשר מבקש לטפל בהן: מים ומחקר ופיתוח.

המים במדינת ישראל הם מהיקרים בכל העולם, והדבר מקשה מאוד על החקלאים. משרד החקלאות מבקש להוזיל למענם את המים באמצעות מימון ממשרד החקלאות וממשרד האנרגיה להובלתם. אך התרופה לבעיה מתעלמת לגמרי מהפיל שבחדר. הרי יש סיבה לכך שהמים בישראל יקרים מאוד: זו מדינה מדברית למחצה עם אוכלוסייה גדולה על תא שטח קטן. יש לנו מעט מקורות מים טבעיים, מעט גשמים, והרבה אנשים המבקשים להרוות את צימאונם. הצלחנו להגדיל את כמות המים הזמינים בישראל באמצעות מתקני התפלה והשבה מתקדמים, אך תהליכים אלה עולים כסף. אם נגדיל את סבסוד המים לחקלאים, כל מה שיקרה זה שהעלויות של החקלאים אומנם ירדו, אך עלות הסחורה החקלאית לא תרד כלל שכן לכל הוזהל בחשבונית במרכול תתווסף התייקרות לחשבון המס המוגש לנו. העלות הגבוהה של מים בישראל איננה קונספריציה. המים הם באמת משאב במחסור קשה. אין ארוחות חנם.

גם אם נניח שיש אינטרס מובהק בחקלאות ישראלית רחבת היקף, עדיין יהיה נכון

התוצרת והמגוון שלה הזמינה לצרכן. התקדמות טכנולוגית והשמתה בפועל היא ברכה לא רק בחקלאות אלא בכל ענף אחר. השר מאמין שסבסוד של טכנולוגיות חדשות ומחקר ופיתוח ימשוך גם את הדור הצעיר להיות חלק מהענף. ובכן, אין לי דבר להגיד נגד התוכנית הזאת. אין לי גם דבר להגיד בעדה. אך ראוי לשפוך אור על גודל האתגר: הממשלה טוענת כיום שיש צורך ב־70 אלף עובדים זרים לחקלאות; ב־2022 כמות הישראלים שעבדו בחקלאות הוערכה ב־34 אלף. כלומר, הממשלה צריכה להכפיל את כמות הישראלים בחקלאות רק כדי להחליף את העובדים בטווח הזמן הקצר, שלא לדבר על העלאת תפוקה בהמשך. לאור זאת לא נותר אלא לתהות: מתי בפעם האחרונה הצליחה הממשלה להעלות את התעסוקה בענף גדול כלשהו פי שניים? והאם זה מה שיעזור להביא דור חדש של ישראלים לחקלאות, תחום שישראלים צעירים בורחים ממנו כמו מאש? קשה לי להאמין שכן, אך אין בנמצא פתרונות קסם אחרים על השולחן. ימים יגידו.

להימנע מסבסוד המים. בכלכלה ישנו כלל ברזל חשוב: סבסד את הנצרך, לא את המצרך. במקום להוזיל את המים לחקלאים, עדיף לפצות אותם בכסף על עלות המים. הסיבה לכך כפולה: כאשר לחקלאי יש כסף ביד, הוא יכול לבחור בין כמה אפשרויות שונות את היעילה ביותר. יכול להיות שהדבר הנכון ביותר בשבילו הוא אכן לקנות יותר מים, ובמקרה כזה, אין הבדל בין סבסוד המים לבין "סבסוד החקלאי". אך באותה מידה יכול להיות שבכסף זה הוא יעדיף לקנות ציוד השקיה חסכוני יותר, זרעים או דשנים המאפשרים גידול עם פחות מים, או מגוון פתרונות טכנולוגיים, קיימים וכאלה שעוד יומצאו, או סתם להשקיע בגידולים הדורשים פחות מים ומתאימים יותר לאקלים מדברי. שנית, בתסריט שבו מחיר המים יצנח לפתע, החקלאים יקפידו פחות לקמץ בשימוש. האם זו באמת צורת השימוש במים שנרצה לעודד במזרח התיכון?

חקלאות טכנולוגית מגדילה את פריון העבודה בענף, ובהתאם לכך את כמות

דוד על הוא ראש תחום כלכלה לשעבר בקרן תקווה.

1	ענת סימון טוב, "התכנית של דיכטר: כך נפסיק לייבא ירקות ופירות", <i>Ice</i> , 29.10.2024.
2	"גיבוש התכנית הלאומית לביטחון המזון 2050 – הצגת תוצרי ביניים", אתר משרד החקלאות.
3	גל חן ושירה אבדר, "המספרים שמוכיחים: מחירי המזון בישראל – באמת הכי גבוהים בעולם", <i>N12</i> , 1.7.2024.
4	מירב ארלוזורוב, "בדרך למחסור בביצים? עד סוף השנה ייצור הביצים עלול לקטון ב־24%", <i>The Marker</i> .
5	אבי וקסמן, "המשקים החקלאיים בישראל נעשו גדולים יותר – אבל מספרם צלל ב־60% ב־40 שנה", <i>The Marker</i> , 16.1.2020.
6	משה כהן, "מאז תחילת המלחמה: כמעט 10,000 עובדים בתחום החקלאות עזבו את הארץ", מעריב, 27.11.2023.
7	"תמ"א 49 למערכת הבריאות", באתר הממשלה.

משה בכר

מהכלה להכרעה

מהלכיו של ממשל רייגן למיטוט ברית המועצות מבפנים יכולים ללמד את ישראל משהו בהתמודדותה עם איראן

שעלולים לבוא עליה. כל זאת כאשר העם האיראני רואה איך עשרות מיליארדי דולרים שהשקיע המשטר שלו בחמאס, בחזבאללה ובמשטר אסד ירדו לטמיון. משטר האייתוללות מודע לאתגר ונערך אליו היטב. הוא כבר התמודד לא פעם עם מחאות אזרחיות. לאחר הבחירות ב־2009 מיליוני איראנים יצאו לרחובות בקריאה "איפה הקול שלי" במסגרת התנועה הירוקה שדוכאה לבסוף בברוטליות על ידי המשטר. בשנים 2017-2020 פרצו כמה גלים של מחאות אזרחיות על רקע המשבר הכלכלי, והמשטר דיכא את כולם באלימות. בספטמבר 2022 פרץ גל מחאות נוסף על רקע פרשת מותה של מהסא אמיני, וגם עם אלו המשטר הצליח להתמודד, תוך שימוש בכוח ובערפול התקשורת והאינטרנט במדינה.

אפשר לשער אם כן שגם השנה יישאו ישראלים רבים את עיניהם אל מחאות שיתרחשו ברחובות איראן ויקוו שאולי הפעם הן תצלחנה. במקום לעסוק במשאלות לב, הגיע הזמן לפתח אסטרטגיה שיטתית להחלשת המשטר האיראני לא רק באמצעות תקיפות קינטיות.

בעניין זה, מקבלי ההחלטות בישראל יכולים לשאוב השראה מספרו של פיטר שווייצר ניצחון: האסטרטגיה הסודית של ממשל רייגן שהאיצה את קריסת ברית המועצות. סופו של המשטר הסובייטי

בשנת 2024 התמקדה ישראל בגדיעת טבעת האש שהקיפה אותה. תנועת חמאס כמעט הוכרעה צבאית (אך לא אזרחית, ויש להשלים מלאכה זו), ארגון חזבאללה נהדף ואיבד את הנהגתו הבכירה וכן את כוח ההרתעה שלו כלפי ישראל. משטר אסד הופל, וצה"ל תופס כיום את כתר החרמון ונקודות אסטרטגיות נוספות בגולן הסורי. אלו הן הצלחות מרשימות, אך אין בהן די. ישראל צריכה לצלל את ההזדמנות שמספק ממשל אמריקני אוהד כדי לעסוק כעת בראש התמנון, במי שבנתה את טבעת האש הנזכרת – הרפובליקה האסלאמית של איראן.

בעת כתיבת שורות אלו מתפרסמות ידיעות על הכנות לתקיפת תוכנית הגרעין של איראן. לא ברור עד כמה בכוחה של ישראל להסיג את התוכנית לאחור, אך די ברור שאין היא יכולה להשמידה לגמרי כפי שעשתה לתוכנית הגרעין של סדאם חוסיין ב־1981 ולזו של משטר אסד ב־2007. לכן, מעבר לעיסוק בתקיפות טקטיות נגד יעדים שונים באיראן, על ישראל לפתח אסטרטגיה ארוכת טווח להתמודדות עם משטר האייתוללות עצמו.

שנת 2025 מתחילה כשנה קשה למשטר האיראני. עליו להתמודד עם תסיסה אזרחית מבעבעת בשל משבר אנרגיה ומיתון כלכלי קשה הפוקדים אותה, וזאת עוד לפני השפעתם של עיצומים אמריקניים

פולני) כדי לספק ל'סולידריות' כסף, ציוד דפוס, אמצעי תקשורת ומודיעין, שאפשרו לה להתארגן ולהמשיך בפעילותה גם תחת הדיכוי הסובייטי. התמיכה האמריקנית סייעה לתנועה לבסס התנגדות עממית רחבה ולערער את הלגיטימציה של השלטון הקומוניסטי בפולין. בסוף שנות ה־80, בעקבות שביתות המוניות ולחץ ציבורי מתמשך, הצליח הארגון לכפות על השלטון הקומוניסטי לנהל משא ומתן, שהוביל לבחירות חצי־חופשיות ב־1989. הללו הובילו, בסופו של דבר, להקמת ממשלה דמוקרטית, שהייתה הראשונה מסוגה בגוש המזרחי.

מבצע ציקלון: תמיכה בלוחמי המוג'אהדין באפגניסטן שנאבקו בכיבוש הסובייטי. גם את המבצע הזה הוביל ה־CIA, והוא היה אחד המבצעים החשאיים הארוכים והיקרים בתולדות הסוכנות. הוא כלל אספקת נשק מתקדם, מימון בהיקף של מיליארדי דולרים, אימונים צבאיים ואספקת מודיעין קרבי. המבצע בוצע בעיקר דרך פקיסטן, ששימשה נתיב אספקה מרכזי, וכן בסיוע של ערב הסעודית ומדינות נוספות. אחד הגורמים המכריעים היה אספקת טילי 'סטינגר' נגד מטוסים, שאפשרו למורדים האפגנים לפגוע בכלי הטיס הסובייטיים ביעילות רבה. במקביל פעל ה־CIA לסייע בהעברת הלחימה לתוך שטח ברית המועצות, בעיקר באמצעות עידוד התקוממות של אוכלוסיות מוסלמיות ברפובליקות הסובייטיות הגובלות באפגניסטן, כמו טג'יקיסטן ואוזבקיסטן. המלחמה, שהתארכה וגרמה לאבדות כבדות ולנזק כלכלי עצום לברית המועצות, תרמה לערעור היציבות הפנימית שלה ולבסוף

האימתני, שהחזיק בארסנל הגרעיני הגדול בעולם, בא בשנת 1991 עקב התפוררות אזורית ופוליטית פנימית ולא כתוצאה ישירה של מהלך צבאי. ערב נפילת חומת ברלין ב־1989 לא היה כמעט איש שדמיין שהמשטר הקומוניסטי ששלט ברוסיה 70 שנים יקרוס כמעט בן לילה. אך לאחר שהדבר אירע, לא חסרו מומחים שיסבירוהו. מספרו של שווייצר מתברר כי למדיניות העקבית והשיטתית של ממשל רייגן היה יד בדבר.

הנשיא רונלד רייגן ויועציו הבכירים, ובראשם ראש ה־CIA ביל קייסי ומזכיר ההגנה קספר ויינברגר, האמינו בראשית שנות השמונים שברית המועצות פגיעה יותר מכפי שתפס זאת הממסד הביטחוני בארצם. האסטרטגיה השלטת של ארה"ב במהלך רוב המלחמה הקרה הייתה מדיניות ה"בלימה" (containment) שנוסחה לראשונה בידי הדיפלומט ג'ורג' קנאן ב־1946. במקום להסתפק באסטרטגיה זו, ממשל רייגן אימץ גישה אגרסיבית יותר שמטרתה לערער את המערכת הסובייטית מבפנים.

האסטרטגיה של רייגן תורגמה לכמה "הנחיות ביטחון לאומי" שניתנו בשנים 1982–1983. היא כללה בין היתר את המרכיבים האלה:

סיוע לתנועת 'סולידריות' הפולנית. התנועה הפולנית 'סולידריות' התחילה את דרכה כארגון עובדים בראשית שנות ה־80, והפכה לתנועה פוליטית וחברתית שהובילה את ההתנגדות למשטר הקומוניסטי במדינה. הממשל האמריקני, באמצעות ה־CIA, ניצל ערוצים דיפלומטיים דרך הוותיקן (האפיפיור יוחנן פאולוס השני היה ממוצא

לנסיגת כוחותיה מאפגניסטן ב־1989, מהלך שנתפס כאחד הכישלונות הגדולים של מוסקבה.

הורדת מחיר הנפט והגבלת ייצוא גז טבעי. בתחילת שנות ה־80, כלכלת ברית המועצות התבססה במידה רבה על הכנסות מייצוא נפט וגז. מממשל רייגן הפעיל אפוא אסטרטגיה כלכלית ממוקדת להפחתת הכנסות הסובייטים מייצוא משאבי אנרגיה אלה. ארה"ב השפיעה על ערב הסעודית, שהייתה יצרנית הנפט הגדולה בעולם, להגדיל במידה ניכרת את התפוקה הגלובלית של הנפט. הדבר הוביל לירידה חדה במחירו בשווקים הבינלאומיים ולפגיעה קשה בכלכלה הסובייטית. כן פעלה ארה"ב להגבלת ייצוא גז טבעי סובייטי למערב אירופה, מהלך שצמצם עוד יותר את מקורות ההכנסה של מוסקבה. הירידה הדרסטית בהכנסות המדינה גרמה למחסור במטבע חוץ, פגעה ביכולתה של ברית המועצות לייבא טכנולוגיה וציוד חיוני, והחריפה את המשבר הכלכלי הפנימי שהיה אחד הגורמים המרכזיים לקריסת ברית המועצות.

הגבלת גישה סובייטית לטכנולוגיה מערבית. ארה"ב ובעלות בריתה הפעילו לאורך העשור ההוא מאמצים נרחבים להגבלת הגישה של ברית המועצות לטכנולוגיה מערבית מתקדמת, מתוך מטרה להאט את קצב הפיתוח הצבאי והתעשייתי הסובייטי. הוטלו מגבלות חמורות על ייצוא של ציוד אלקטרוני, מחשבים, רכיבי אווירונאוטיקה, תוכנה מתקדמת ומערכות תקשורת לברית המועצות ולגוררותיה בגוש המזרחי. מגבלות אלו הקשו על ברית המועצות לגשר על הפער הטכנולוגי עם

המערב, פגעו ביכולתה לשדרג את מערכות הנשק והייצור התעשייתי שלה, והכבידו על כלכלתה, שנדרשה להשקיע משאבים רבים בניסיונות לפתח טכנולוגיות באופן עצמאי. התחרותיות הכלכלית של ברית המועצות נפגעה קשות.

מבצעי דיסאינפורמציה ולוחמה פסיכולוגית. מטרתם של מבצעים אלה הייתה לערער את ההנהגה הסובייטית, להגביר את תחושת הפרנויה בקרמלין ולגרור לברית המועצות להשקיע משאבים עצומים בהתמודדות עם איומים מדומים. ננקטו תרגילי הטעיה מתוחכמים, כגון תרגיל 83 Able Archer – תרגיל נאט"ו לדימוי מתקפה גרעינית שכלל בין היתר חדירה של ספינות נאט"ו למים הטריטוריאליים של ברית המועצות. כחלק ממבצע דיסאינפורמציה טכנולוגית הודלף מידע כוזב על טכנולוגיות מערביות מתקדמות, כולל מפרטים טכניים שגויים, נוסחאות כימיות מזויפות ורכיבים פגומים. ברית המועצות, שהייתה תלויה בריגול טכנולוגי כדי להשיג חדשנות מערבית, השתמשה במידע הזה, שהיא סברה שהוא הישג מודיעיני שלה, לצורך פיתוח מערכות צבאיות ותעשייתיות – שכשלו. כך למשל הודלפה תוכנה פגומה למערכות בקרת תעשייה, והיא הובילה לפיצוץ הרסני בצינור גז סובייטי.

"מלחמת הכוכבים". בשנת 1983 השיקה ארה"ב את "יוזמת ההגנה האסטרטגית", שנודעה גם בכינוי "מלחמת הכוכבים" היוזמה שאפה לפתח מערכות הגנה מתקדמות נגד טילים בליסטיים, כולל שימוש בטכנולוגיות חדשניות כמו לייזרים מבוססי חלל, טילים מונחים ולוויינים

איראן איננה ברית ארצות הברית. אך גם איראן איננה ברית המועצות. יתרה מכך, ישראל לא צריכה לצעוד לבד ביישום האסטרטגיה, כשם שארה"ב לא צעדה לבד ביישום תוכנית רייגן. על ישראל לגבש עם ממשל טראמפ תוכנית אסטרטגית כזאת, שארה"ב תהיה שותפה בכירה בהובלתה. במסגרת זו, כדאי למתכננים לשים לב לכך שהאייתולות הצליחו לדכא את המחאות האחרונות שפרצו באיראן בין היתר בעזרת ערפול האינטרנט במדינה. שכן המנהל הנכנס של המחלקה ליעילות הממשל בממשל טראמפ, אילון מאסק, מחזיק במיזם Starlink היכול לספק אינטרנט בכל מקום בכדור בארץ באמצעות לוויינים.

בעשור האחרון ישראל השקיעה מאמץ רב בעיכוב תוכנית הגרעין האיראנית. מצד אחד, היא נחלה הצלחה, שכן בפועל איראן טרם הצליחה להשיג יכולת גרעינית. מצד שני, איראן קרובה היום יותר מאי פעם להשגת יכולת גרעינית. מיליארדי שקלים, אלפי שעות אדם, וקשב ניהולי רב של מערכת הביטחון, השירותים החשאיים והמערך הדיפלומטי הושקעו במאמץ. הגיעה השעה ליטול השראה מתוכניתו של רייגן להחלשת המשטר הקומוניסטי ולנסח תוכנית שיטתית ומפורטת שתכלול מאמץ דיפלומטי, טכנולוגי, כלכלי וגם צבאי על מנת להביא לסופו של משטר האייתולות.

יירוטיים. אף שהמיזם נתקל בקשיים טכנולוגיים ובביקורת פנימית, ההשפעה הפסיכולוגית שלו על ברית המועצות הייתה רבה. החשש כי ארה"ב תצליח ליצור מערכת שתנטרל את יכולת ההרתעה הגרעינית הסובייטית אילץ את מוסקבה להשקיע משאבים עצומים בניסיון לפתח יכולות נגדיות, והדבר הכביד עוד יותר על הכלכלה הסובייטית שכבר הייתה מתוחה עד הקצה.

לא קשה למצוא קווי דמיון בין התוכנית האסטרטגית להחלשת הממשל הסובייטי בשנות ה־80 לבין מרכיבים אפשריים בתוכנית דומה להחלשת ממשל האייתולות באיראן כיום. איראן, כמו ברית המועצות דאז, שייכת לגוש שמתנגד אידיאולוגית ואסטרטגית למערב, גוש המבקש לערער על השפעתו גלובלית והאזורית. כמו רוסיה בשנות ה־80, איראן נסמכת על ייצוא נפט וגז כדי לספק לעצמה מטבע חוץ. למשטר הרפובליקה האסלאמית, כמו למשטר הקומוניסטי, יש מתנגדים רבים מבית ומחוץ. המציאות הטכנולוגית אף מציעה הזדמנויות חדשות בהתמודדות עם משטר כוחני כמו איראן. בעידן האינטרנט והמדיה הדיגיטלית, למתנגדי המשטר גישה רבה יותר למידע ויכולות טובה יותר לתקשר ולתאם בינם לבין עצמם ובינם לבין העולם.

ישראל, כמובן, איננה מעצמה עולמית כמו

משה בכר הוא סגן הממונה על השכר לשעבר במשרד האוצר ובוגר המכללה לביטחון לאומי.

ליאת נטוביץ-קושיצקי

לצאת מהגטו החדש

שלא בטובתנו אימצנו את נקודת המבט האירופית שלפיה ככל שנהיה קורבנות, כך נהיה זכאים להכרה ולחמלה

המחזה האחרון שכתב הרצל, פחות משנה בטרם הפך לחווה המדינה ושינה את ההיסטוריה, עסק בפרקליט יהודי בורגני ומתבולל בן זמנו. הייתה זו הפעם הראשונה שהרצל כתב במפורש על סוגיית היהודים שהסעירה את רוחו באותם חודשים.¹ פרץ האנטישמיות שאליו נחשף בצרפת עוד טרם פרשת דרייפוס הציב בפני הרצל מראה שחורה בדבר עתידם של היהודים באירופה. ככל שניסיונות ההשתלבות יצליחו יותר, הבין, כך תגדל האיבה כלפי היהודים מצד המון העם. אך כך יקרה גם אם יוותרו היהודים בבידודם ובעליבותם. ומוֹצָא אֵין.

המחזה האחרון שכתב הרצל, פחות משנה בטרם הפך לחווה המדינה ושינה את ההיסטוריה, עסק בפרקליט יהודי בורגני ומתבולל בן זמנו. הייתה זו הפעם הראשונה שהרצל כתב במפורש על סוגיית היהודים שהסעירה את רוחו באותם חודשים.¹ פרץ האנטישמיות שאליו נחשף בצרפת עוד טרם פרשת דרייפוס הציב בפני הרצל מראה שחורה בדבר עתידם של היהודים באירופה. ככל שניסיונות ההשתלבות יצליחו יותר, הבין, כך תגדל האיבה כלפי היהודים מצד המון העם. אך כך יקרה גם אם יוותרו היהודים בבידודם ובעליבותם. ומוֹצָא אֵין.

המחזה האחרון שכתב הרצל, פחות משנה בטרם הפך לחווה המדינה ושינה את ההיסטוריה, עסק בפרקליט יהודי בורגני ומתבולל בן זמנו. הייתה זו הפעם הראשונה שהרצל כתב במפורש על סוגיית היהודים שהסעירה את רוחו באותם חודשים.¹ פרץ האנטישמיות שאליו נחשף בצרפת עוד טרם פרשת דרייפוס הציב בפני הרצל מראה שחורה בדבר עתידם של היהודים באירופה. ככל שניסיונות ההשתלבות יצליחו יותר, הבין, כך תגדל האיבה כלפי היהודים מצד המון העם. אך כך יקרה גם אם יוותרו היהודים בבידודם ובעליבותם. ומוֹצָא אֵין.

המחזה האחרון שכתב הרצל, פחות משנה בטרם הפך לחווה המדינה ושינה את ההיסטוריה, עסק בפרקליט יהודי בורגני ומתבולל בן זמנו. הייתה זו הפעם הראשונה שהרצל כתב במפורש על סוגיית היהודים שהסעירה את רוחו באותם חודשים.¹ פרץ האנטישמיות שאליו נחשף בצרפת עוד טרם פרשת דרייפוס הציב בפני הרצל מראה שחורה בדבר עתידם של היהודים באירופה. ככל שניסיונות ההשתלבות יצליחו יותר, הבין, כך תגדל האיבה כלפי היהודים מצד המון העם. אך כך יקרה גם אם יוותרו היהודים בבידודם ובעליבותם. ומוֹצָא אֵין.

המחזה האחרון שכתב הרצל, פחות משנה בטרם הפך לחווה המדינה ושינה את ההיסטוריה, עסק בפרקליט יהודי בורגני ומתבולל בן זמנו. הייתה זו הפעם הראשונה שהרצל כתב במפורש על סוגיית היהודים שהסעירה את רוחו באותם חודשים.¹ פרץ האנטישמיות שאליו נחשף בצרפת עוד טרם פרשת דרייפוס הציב בפני הרצל מראה שחורה בדבר עתידם של היהודים באירופה. ככל שניסיונות ההשתלבות יצליחו יותר, הבין, כך תגדל האיבה כלפי היהודים מצד המון העם. אך כך יקרה גם אם יוותרו היהודים בבידודם ובעליבותם. ומוֹצָא אֵין.

לרוע. האשמה הופכת אוניברסלית, הרוע הופך בנאלי, ו"חובת הזיכרון" מנקה את האשמה וממולאת על הצד הטוב ביותר. הבעיה היא רק שהעם היהודי החי, שקם מעפר והקים את מדינתו, סותר תפיסה זו. בהיפוך פרדוקסלי, ככל שהעם היהודי חורג מגבולות אושוויץ, ככל שהוא חדל להיות הקורבן המת שעליו ניתן לחמול, כך מזהים אותו האירופים בתפקיד התליין.

המערב המודרני, אם כך, סירב להכיר ביהודים כעם של ממש, לא כל שכן לאחר השואה, ומכאן ההכרה והתמיכה המגומגמות במדינת ישראל. הספר נכתב לפני עשרים שנה אך הוא רלוונטי עד מאוד גם לימינו. הכתף הצרפתית הקרה שצמצמה את מכירת הנשק חודשים ספורים בלבד לאחר הטבח הנורא, הוצאת צווי המעצר לראש הממשלה ושר הביטחון הישראליים על ידי בית הדין הבינלאומי בהאג תוך השוואה מעוותת לראשי חמאס, הסיקור התקשורתי הבריטי המשווה בין החטופים הישראליים ל"חטופים" הפלסטינים – כל אלו מעידים כאלף עדים על הצורך נטול ההיגיון להאשים את ישראל כמעט באופן אוטומטי ובצורה שקשה להסביר באופן רציונלי.

ישנה סיבה נוספת להימנעותה של אירופה מלהכיר בעם היהודי החי. על פי טריגנו, הדמוקרטיה המודרנית, אשר התבססה על תיאוריית האמנה החברתית, נשענת בסופו של דבר על הכחשת הזהות הקהילתית-לאומית של היחיד. במקום להשלים עם קיומו של הכשל הזה ולהתמודד עם חלק מרכזי זה באנושיותו של האדם, בחרה אירופה של אחרי מלחמת העולם השנייה להתכחש אליו ביתר שאת. הקמתה של

לחיים טובים יותר. הרצל בעצמו הבין כנראה את הכשל בקריאתו. פחות משנה לאחר מכן הסתגר בחדרו למשך שלושה שבועות נטולי שינה וכתב רעיון אחר וחדש לחלוטין.

*

בשנה האחרונה קשה שלא לחוש סביבנו אותה אווירת "גטו חדש" עכורה. ואולי מעולם לא עזבה אותנו? ניכר כי החברה הישראלית אינה מוכנה לשאת באחריות לגורלה ואינה מוכנה לנצח במלחמה המוצדקת בתולדותיה. על אף הקמת מדינת היהודים, מדינה מודרנית ומתקדמת עם צבא מפואר וכלכלה מצוינת, תודעת ההישרדות הגלותית עדיין כובלת את העם היהודי. כיצד ניתן להסביר את הדבר?

בספרו 'גבולות אושוויץ' דן הפילוסוף היהודי-צרפתי שמואל טריגנו בהפיכת זיכרון השואה באירופה, ובצרפת בפרט, לכלי לניגוח ישראל. טריגנו מתאר את הרבדים התאולוגיים של מהלך פרדוקסלי זה, שיסודו בערעור הנוצרי ולאחריו הערעור המודרני על קיומו של העם היהודי. זהו מהלך שעוצמת התגלגלותו מרסקת כל היגיון או התחשבות בעובדות.

השואה הקונקרטית כל כך, הטבולה בהיסטוריה היהודית-גלותית על רדיפותיה, גירושיה וגטאותיה, הפכה לזיכרון אוניברסלי של "רצח עם". היהודים הנרצחים, הקורבנות, זוכים לחמלה כפרטים אך היהודיות שלהם מוכחשת. השואה אינה עוד סיפורו הספציפי של עם אחד והיחס האיום שספג באירופה על ידי מצד עמים מסוימים ובתרבויות מסוימות לאורך יותר מאלף שנים, אלא רק משל

מדינת ישראל היא כפירור חול טורדני ודלקתי בעיניים המערביות.

אך מה באשר ליהודים עצמם?

בזמן כתיבת שורות אלו חווים אזרחי מדינת ישראל ומנהיגיה רגעים מבלבלים מאוד. הנשיא הנכנס טראמפ נותן יד חופשית לפעולה ישראלית בעזה ודורש מארגון חמאס את מה שישראל לא העזה לדרוש בעצמה. למרבה הצער, נראה שהזדמנות זו לא תנוצל כלל. אותו גטו חדש רודף אותנו, וגם בנסיבות האוהדות שנקלענו אליהן עדיין איננו רואים בעצמנו עם חי שווה בין שווים, עם הרשאי לחיות במולדתו ההיסטורית בדן ולא בחסד, לצמיתות ולא כאורח. במקום זאת אנו חשים מאוימים, קרועים, ועל כן מעדיפים לשרוד ולנסות להציל אודים מאש במקום לכבותה.

שלא בטובתנו אימצנו את נקודת המבט האירופית שלפיה ככל שנהיה קורבנות, כך נהיה זכאים להכרה ולחמלה, גם לחמלה עצמית. ככל שנהיה ריבוניים, לעומת זאת, מושלים, כובשים ויוזמים, כך נראה בעצמנו עם אכזר ובלתי ראוי, כך זכותנו על הארץ תתפוגג. נדמה שאווירת הגטו החדש מחריפה בעיקר בשל תפיסתנו העצמית. חלקים נרחבים בחברה הישראלית מוכנים

להכיר בעצמם כפרטים שנולדו במקרה יהודים, במקרה מדברים עברית, במקרה משפחתם חיה כאן. מכוח כל אלו הם נכונים להגן על מדינתם כשאין ברירה אחרת. אבל העם היהודי החי, זה שנמצא כאן שלא במקרה, זה שיש לו היסטוריה מפוארת וזכות לאדמתו שאליה שב – עם זה מודחק במקרה הטוב וזוכה ליחס חשדני ומבועת במקרה הרע.

כיצד אפשר לצאת מאותו גטו חדש-ישן? כיצד אפשר לבסס ביטחון עצמי לאומי ותחושה סובייקטיבית מוחשית שאינה תלויה במבטו של "האחר" המערבי?

הצעתו הראשונית של הרצל נדחתה עוד לפני שהתחילה. מה הטעם למות "כמו שצריך" כשאין למען מה? אלה היו הזרעים שנבטו לבסוף לכתיבת 'מדינת היהודים' וליצירת חזון חיובי לקיבוץ גלויות והקמת מדינה מודרנית ללאום היהודי. אך כיום, בשעה שהמדינה קיימת, חזקה, יציבה ומפותחת, אולי הגיעה השעה לחזור לקריאתו החריפה ולנסות לשאוב ממנה השראה. האם נעז לצאת לדו־קרב שאליו מזמנת אותנו המציאות? האם נעז לזמן בעצמנו דו־קרב נגד אויבינו כאשר נידרש לעמוד על כבודנו?

1 יצוין כי הרצל החל בכתיבת המחזה ימים ספורים לפני מעצרו של דרייפוס, וסיים את כתיבתו לאחר פרסום דבר המעצר אך חודשים מספר לפני הטקס המשפיל שבו

נשללה דרגתו של דרייפוס. אכן, שלא כפי שנהוג לחשוב, נושא צרתם של היהודים העסיקו עוד בטרם פרשת דרייפוס.

ניל בר

קץ הגלובליזם

המוסדות הבינלאומיים, שהוקמו כדי להגן על ערכי הליברליזם המערבי, נהפכו לכלי שרת במאבק נגדו. חיצו המאבק הזה מופנים גם נגד ישראל; ייתכן שדווקא בכך טמון הפוטנציאל להכרת המערב בהשחתת מוסדותיו

המערבית הליברלית: פלורליזם, שוויון, סובלנות, זכויות אדם, דמוקרטיה. מסגרת מוסדית זו נועדה לכוון את הפוליטיקה הבינלאומית לעבר עתיד הרמוני יותר, שזור באותם ערכים אוניברסליים לכאורה.

נדמה היה לפיכך בעיני מחברו של "קץ ההיסטוריה" ורבים מבני זמנו שבעקבות ביטול ברית המועצות יהפוך האו"ם לכלי העיקרי לקידום הגלובליזציה של הערכים המערביים. אלא שבשנים האחרונות נוכחנו לגלות שתזת "קץ ההיסטוריה" שגתה שגיאה עמוקה בקריאת הכיוון של ההתפתחות הפוליטית העולמית. במקום להביא לסיומו של המאבק האידאולוגי, קריסת ברית המועצות רק סימנה את תחילתו של שלב חדש ומורכב יותר בתהליך שעודנו מתמשך.

האתגר שהתייצב עתה לפתחה של ההגמוניה המערבית לבש לא דמות של אידאולוגיה אוניברסלית מתחרה, כמו הקומוניזם, אלא דמות של שילוב רב-עוצמה בין ממשל סמכותני לטינה פוסט-קולוניאלית. שילוב זה התגשם בעיקר דרך המודל השלטוני האלטרנטיבי של סין, ובנקיטת אסרטיביות גדלה והולכת מצד מדינות "הדרום הגלובלי". עשרות אומות ריבוניות מאסיה ואפריקה, הנושאות צלקות

נפילת חומת ברלין ב-1989 הייתה האירוע שבישר את בואו של מה שההוגה הפוליטי פרנסיס פוקויאמה כינה "קץ ההיסטוריה". כוונתו של פוקויאמה לא הייתה להכריז על סופו של המין האנושי, אלא על סיומו של תהליך התפתחות פילוסופי-אידאולוגי, סיום שבו תפיסות עולם שונות ואף סותרות התאחדו תחת דגלה של הדמוקרטיה הליברלית המערבית וחזו בקריסתה של האידאולוגיה הקומוניסטית המזרחית.

"קץ ההיסטוריה" הביא עימו הזדמנויות מיוחדות לארגונים בינלאומיים, ובראשם ארגון האומות המאוחדות. מטרותיו העיקריות של האו"ם, שצמח מחורבות מלחמת העולם השנייה והתפתח בשנותיה הראשונות של המלחמה הקרה, היו לשמר את השלום והביטחון הבינלאומיים, לפתח מערכות יחסים ידידותיות בין האומות, לדחוף לקדמה חברתית ולקדם זכויות אדם. "מגילת האומות המאוחדות", המסמך המכונן שנחתם עם הקמת הארגון, אומנם התמקד במטרות אלו, אבל הארגון עצמו הפך בהדרגה למזוהה עם סט הערכים של תרבות המערב – תהליך שבא לידי ביטוי בראש ובראשונה עם אימוץ "ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם" בשנת 1948. מסמך זה הציג מושגים של זכויות פרט וחירויות שעלו בקנה אחד עם המחשבה

היסטוריות מימי הקולוניאליזם והשעבוד המערבי, פיתחו עוינות כלפי ההגמוניה המערבית ואימצו גישה התופסת את ערכי המערב לא כאמיתות אוניברסליות, אלא כסמלים להתמשכות העליונות המערבית.

שילובן של המדינות הללו כשותפות שוות במשחק הדמוקרטי הבינלאומי הגשים, כך נדמה, את מה שקרל פופר הזהיר מפניו עוד ב־1945 בספרו 'החברה הפתוחה ואובייה'. פופר טען שהסדר הליברלי הוא חרב פיפיות: חברה המפגינה סובלנות כלפי כל רעיון וכל דעה עלולה לקבל כך לתוכה גורמים לא־סובלניים, לאפשר את השתלטותם ולאפשר למעשה חתירה תחת עצם רעיון הסובלנות.

"פרדוקס הסובלנות" הפך לגורם העיקרי המערער את תפקודו של האו"ם. עקרונות ההכללה של הארגון משמשים כדי לסנדל את פעולותיו, כאשר מדינות העוינות את הערכים הליברליים משתמשות במבנה הדמוקרטי של האו"ם כדי לחבל בשליחותו המקורית. מנגנונים שנועדו לאפשר השתתפות רחבה במשילות הגלובלית, כגון שיטת "קול אחד לכל מדינה" הנהוגה באספה הכללית של הארגון, משמשים כדי לחתור תחת הסדר הליברלי הבינלאומי, ועושים זאת למרות הכלים שוברי השוויון הנמצאים, למשל, בידיהן של החברות הקבועות במועצת הביטחון. התוצאה אינה רק חוסר יעילות מוסדי, אלא גם משבר פילוסופי עמוק. האו"ם הפך מפורום של ליברליזם בינלאומי, לזירה שבה ציר של משטרים סמכותניים, אומות שְׂרִיעָה מוסלמיות, רודניות דכאניות ושחקנים פוסט־קולוניאליים קורא שוב ושוב תיגר על ערכי המערב.

המבנה הנוכחי של האו"ם מאפשר מצבים אבסורדיים, שבהם, לדוגמה, מדינות כמו קניה, ניגריה, ערב הסעודית, בנגלדש וקטר, מכהנות כחברות ב"ועדת האו"ם למעמד האישה" ובוועד המנהל של "ארגון האו"ם לקידום והעצמת נשים"; מגוחכת לא פחות היא הצטרפותן הצפויה של סומליה, הרפובליקה הדמוקרטית של קונגו, אפגניסטן, סין וקובה כחברות ב"מועצת האו"ם לזכויות אדם". ייתכן שחוסר התפקוד הזה בא לידי ביטוי יותר מכול במינויו של נציג איראני ליושב ראש הפורום החברתי של מועצת זכויות האדם של האו"ם במאי 2023. דוגמאות אלה הן תסמינים של משבר מוסדי עמוק. זכויות אדם וזכויות נשים – ערכים שהועלו על נס במערב אירופה וצפון אמריקה – מפוקחות כעת על ידי אומות שהמדיניות המונהגת בהן סותרת אותן ישירות. אומות המערב שומרות אומנם על ייצוגן במועצות האלה, בהתאם לעיקרון השוויון, אך הן מוצאות את עצמן שוב ושוב בנחיתות מספרית מול משטרים שהינם, לא אחת, דכאניים ומיזוגיניים.

הפרדוקס נעשה בעייתי אף יותר כשאומות ומשטרים אלה משתמשים במנגנונים הבינלאומיים כדי לערער את מה שפוקיאמה טען שהוא מערכת הערכים האוניברסלית. ערכים אלה הופכים, בעיוות של תכליתם המקורית, לכלי נשק בידי מתנגדי הסדר הליברלי, ומשמשים להבאת קץ ההגמוניה הליברלית.

דינמיקה זו בולטת במיוחד בהקשר למדינת ישראל, שאומנם אינה תמיד נשמעת לקונבנציות הבינלאומיות, אך היא זוכה, ללא ספק, לתשומת לב לא־פרופורציונלית

כמו ארצות הברית והונגריה הייתה צפויה, אך תגובתן של מדינות כמו גרמניה וצרפת אותה על שינוי עומק. היעדר נכונות מיידית מצד בריטניה, פולין ויוון לאכוף את צווי המעצר, לצד התנגדות מבית במדינות כמו הולנד, שווייץ, אוסטריה וקנדה, מצביעה על נקיטת עמדה שהיא מעבר להבעת סולידריות גרידא עם ישראל. בנוסף, גופי צבא ומודיעין מערביים המודעים למתרחש בעזה מכירים בכך שישראל נלחמת בהתאם לחוק הבינלאומי ועדיין נתונה לרדיפה מצד מנגנוני משפט בינלאומיים. עובדה זו הובילה גורמים מסוימים במערב לחשוש שרדיפתה של ישראל על ידי המוסדות הללו עלולה לפשר על גורל דומה הממתין, בעתיד הקרוב או הרחוק, גם להם.

ייתכן שישנה כאן התעוררות, הכרה בהשחתתם של המוסדות הבינלאומיים והפיתתם לכלי שרת בידי גורמים לא-ליברליים. אם כן, התעוררות זו עשויה להיות אירוע מכונן. הרגע שבו המדינות שהקימו את המוסדות הללו מתחילות להרחיק את עצמן מהחלטותיהם הוא רגע של משבר לגיטימציה, וקו פרשת מים בהתפתחות הסדר העולמי בעידן שאחרי המלחמה הקרה.

בפורומים שונים של האו"ם, מצד מדינות המפגניות בעצמן בוז מוחלט כלפי אותם כללים וקונבנציות. מדינות אלו, שרבות מהן עוונות את מדינת ישראל בגלוי, משתמשות במנגנוני האו"ם לא כדי לקדם את החוק הבינלאומי ואת זכויות אדם, אלא ככלים במערכה נרחבת יותר נגד המדינה היהודית.

לאחרונה נדמה שישנה הכרה גוברת בעיוותים הללו, כאשר היחס לישראל מתפקד כזרז להבנת האופן שבו הפכו ערכי הליברליזם והמוסדות הבינלאומיים לכלי שרת במאבק נגד המערב עצמו. דוגמה טובה לכך היא התיק המתנהל נגד ישראל בימים אלה בבית הדין הבינלאומי לצדק. בראש בית הדין עמד שופט לבנוני (נוואף סלאם, שמאז הספיק להיבחר, בינואר 2025, לראשות ממשלת לבנון), מדינה שמשטחה מנהל ארגון הטרור חזבאללה מאבק בישראל ומשגר מתקפות חסרות אבחנה נגד אזרחיה. מקרים אלה מציבים סימני שאלה בנוגע לכיבוד עקרונות של חקירה ניטרלית ועצמאות גורמי השפיטה – ובנוגע לאפשרות שעקרונות אלה נזנחים לטובת אג'נדות פוליטיות.

מעל לכול ניצבת התגובה לצווי המעצר שהוציא בין הדין הפלילי הבינלאומי נגד ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר הביטחון לשעבר יואב גלנט. התנגדותן של מדינות

ניל בר הוא מומחה לאידאולוגיות רדיקליות מאוניברסיטת בר־אילן, חוקר אורח במרכז לחקר הימין הפוליטי באוניברסיטת ברקלי שבקליפורניה, ועמית מחקר במרכז קומפר לחקר אנטישמיות וגזענות באוניברסיטת חיפה. המאמר נכתב בעזרתו של עו"ד יונתן ברוורמן.

נדב חכם ובניה שרלו

העולם מסתובב ימינה

הקונצנזוס הימני החדש אינו אלא שכל ישר לאומי ודמוקרטי

לבחור את מנהיגיו ואת רעיונותיו, אך אלו צריכים להימצא בגבולות גזרה תחומים המבטיחים סל רחב של זכויות פרט. הניסיון לאתגר אקסיומות בשיח הזכויות על בסיס זהויות קולקטיביות ולייצר תנועה של רצוא ושוב בין השניים מוביל מהר מאוד להאשמה בדבר "סכנה לדמוקרטיה", טענה החותרת תחת הלגיטימיות של ההליך הדמוקרטי עצמו וגוזלת את היתרון המהותי של הדמוקרטיה על פני משטרים טוטליטריים: היכולת לבצע ניסוי וטעייה פוליטיים.

למרות שיח ההפחדה המגיע ממחוזות ליברליים, חשוב להדגיש כי התחזקות הימין בארץ ובמערב לא רק שאינה מהווה סכנה לדמוקרטיה אלא למעשה מהווה הוכחה לחוסנה של החברה הדמוקרטית. עליית הימין מראה כי הציבור אינו נכנע למוסכמות ותכתיבים רעיוניים, וכי הוא מוכן לערוך התאמות ושינויים בהשקפת עולמו ולבחון את המדיניות הטובה ביותר שתבטיח לו שגשוג ויציבות. במקום עדריות וציות, אנו רואים חוסר אמון גובר כלפי האליטות הפוליטיות והתקשורתיות המוקיעות את עמדות הימין וממסגרות אותן כקיצוניות גם כאשר הן משקפות מצוקות וצרכים ממשיים בשטח. הציבור נוטה דווקא לבחון את העמדות לגופן ולזהות את המענה הפרקטי שהן מציעות – מתוך הבנה שהעמדות הללו, הרואות בערכים המקומיים ובאחריות הלאומית כלפי אזרחים את המוקד, הן

רעיונות ימניים הולכים ונעשים מקובלים, ואף מתבססים כקונצנזוס, אף כי עודם מתויגים על ידי האליטות הליברליות כרעיונות רדיקליים. תהליך זה אינו מתרחש רק בישראל או בארה"ב אלא ברחבי העולם המערבי. עמדות כמו שמירה על זהות לאומית ושאיפה ללכידות חברתית ולהידוק הגבולות נהפכות בהדרגה לנורמות מקובלות במערכות השלטון ובקרב הציבור הרחב.

תפנית פוליטית זו מאלצת הוגים ליברלים ופרוגרסיבים להתמודד עם אתגר רעיוני: כיצד המסגרת הדמוקרטית, המתבססת על הכרה בתבונת היחיד ואשר מבקשת לכאורה להרחיב את חירותו הפרטית, מובילה לתוצאה המדגישה את חשיבות הקולקטיב? כיצד עשורים של ליברליזציה חברתית וכלכלית מואצת הולידו שמרנות הסוחפת אחריה המונים? יותר ויותר הוגים ליברלים מבינים עתה כי ליברליזם מופשט וזהות אוניברסלית אינם מספקים מענה אישי וקהילתי לחלקים גדלים בציבור.

ואולם ליברלים רבים מסרבים להתמודד עם סיבות העומק לעליית הימין והיחלשות הליברליזם. חלקם, למשל, עסוקים בשלל ניסיונות לעקר את הבחירה הדמוקרטית החופשית של הציבור על ידי ניסוח מחדש של טיבו של המשטר הדמוקרטי כמשטר המחייב את ביסוסו וקידומו של הליברליזם. ההגנה על זכויות נעשית לפתע למהות הדמוקרטיה, בעוד המרכיב הפורמלי שלה מצטמצם. לציבור אומנם קיימת הזכות

ללכידות חברתית תחת אמונה ודגל, ורואה בהן, נוסף על ערכים אוניברסליים, מרכיבים הדורשים הגנה ומתירים שימוש בכוחה הריבוני של המדינה.

רבים טוענים כי השמאל מתקשה להסביר לציבור את הערך שבשיח הזכויות המופשט שהוא מקדם, ולכן הוא סובל ממשבר פוליטי. האמת שונה: בוחרים רבים פונים לימין משום שתפיסת עולם זו מבטאת בעיניהם מימוש עצמי וקהילתי. שיח הזכויות, גם בצורתו המתונה, מתקשה להעניק תחושת שייכות או לספק מודל חברתי יציב. על אחת כמה וכמה השיח הזהותי הקורבני המייצר פירמידה חברתית ומאבקי כוח מתמידים. פרופ' יאשה מונק, אחד הקולות האמיצים בעולם הליברלי כיום, הבין כי האתגר של השמאל אינו בשיפור הדימוי הציבורי שלו בלבד, אלא בצורך לאמץ מרכיבי זהות ושייכות – למשל, על הליברליזם לאמץ "לאומיות מכילה", ולהכיר כי לא לכל בעיית מדיניות ישנו פתרון רציונלי יחיד.

כמי שדוגלים בערכים אלו ומצליחים לבחון בביקורתיות את ההתפתחויות בזירה הרעיונית והבינלאומית, מוטלת עלינו החובה לנצל תמורות אלו לחיזוק מעמדה וערכיה של מדינת ישראל בעולם המשתנה. אך בה בעת עלינו לעמוד על המשמר ולהבטיח שלרכבת הרעיונית השמרנית יש מסילה יציבה ובטוחה לנסוע עליה, וכי אין היא מוסטת על ידי גורמים אינטרסנטיים ורדיקליים שמושגים כמו "יציבות", "שגשוג" ו"מסורת" משמשים להם כסות ליצר מהפכני, דכאני ואנטי-ליברלי.

למעשה ביטוי לשאיפה לשמור על סדר ושגשוג ארוך-טווח.

נתוני התמיכה בטרומפ בבחירות האחרונות לנשיאות ארה"ב שומטים את הקרקע מתחת לתפיסות מבוססות פוליטיקה הזהות ולזעקות בדבר גזענות. כ-35% מהלטינים הצביעו לטרומפ – עלייה ניכרת לעומת הבחירות הקודמות, ובפרט בקרב קהילות החיות סמוך לגבול וחוות את ההשלכות הישירות של הגירה לא חוקית. בקרב הקהילה האפרו-אמריקנית, כ-15% תמכו בטרומפ, עלייה של 3% מ-2020. כ-56% מהמצביעים במעמד הביניים בפרברים ובאזורים כפריים בחרו בו בניסיון להחזיר שליטה על הכלכלה ולמנוע המשך העברת מקומות עבודה לחו"ל. רבים ממצביעים אלה חוו את ההשלכות של הגירה נרחבת ואובדן תעסוקה בתעשיות שונות, והרגישו כי טרומפ מציע תשובה ממשית לבעיית מדיניות מוחשית.

גם אם ישנם שוליים קיצוניים בעלי מאפיינים גזעניים, סמכותניים וריאקציוניים המבקשים לזהות עצמם עם עליית הימין העולמי, רוב מוחלט של מצביעי הימין היום במערב אינו מזדהה עם תפיסות כאלו ואף סולד מהן. "הימין הקיצוני" כתופעה גלובלית הוא איש קש שיוצרים זרמים רעיוניים הרואים צל הרים כנאצים ומנסים להשליך את המציאות של המאה ה-20 על המאה ה-21. האמת היא שהימין בעולם מציע את מה שלפני שנים לא רבות נחשב לבסיס ההסכמה שאפילו לא נדרש לדון בו: מסגרת פוליטית המכבדת זהות ושואפת

נדב חכם הוא יועץ אסטרטגי למגזר הציבורי ומוביל קהילה צעירה במרכז לונדון.
בניה שרלו הוא יועץ לענייני ישראל במפלגה הרפובליקנית.

מרים מימון

הנצחה בלי הצנחה

בתרבות המקדשת את היחיד ובעם שמקדש את האחוה וההקרבה נוצר ב־7.10 סוג חדש של הנצחה: הנצחה לאומית שבאה מן הפרטים ונותנת להם מקום

שהתחוללה ביניהם. חלק מהקורבנות מוזכרים עשרות פעמים, ותמונות רבות ושונות שלהם מודבקות על הקירות. שמות אחרים כתובים פעם או פעמיים, דחוקים בין סטיקר אחד לשכנו או גבוה מעל לראשי המבקרים.

המיגוניות הפזורות לאורך כביש 232 הן רק דוגמה אחת לאנדרטאות ייחודיות שקמו בעקבות טבח שבעה באוקטובר. ביער רעים, שבו נערכה מסיבת הנובה, קיים מיצג ששמו "כלניות אחרי הגשם". המיצג כולל כ־30 אלף כלניות קרמיקה צבעוניות שנוצרו על ידי אלפי מתנדבים ו"נשתלו" ביער. עוד כ־70 אלף כלניות שנוצרו במיזם זה מפוזרות במגוון מקומות ברחבי הארץ. יחד עם הכלניות נשתלו ביער עמודי ברזל בגובה זהה, שעליהם תמונות ושם של הנרצחים. גם כאן חסרה אחדות. לחלק מהעמודים מצורף תיאור המספר מי היה הנרצח וכיצד נרצח. לחלק מצורף ברקוד לסריקה. על אחרים תלויים חפצים שונים – חולצות, צעיפי אוהדים של קבוצות כדורגל, מדבקות, פרקי תהילים מודפסים. על כלנית אחת, מתחת לאחד העמודים, הניח מישהו חטיף שוקולד קטן שככל הנראה הנרצח חיבב במיוחד.

אתר המכוניות השרופות ממוקם דרומית לנובה, על כביש 25. האתר הוקם בתחילה

אנדרטה היא מיצב, פסל או מבנה שמטרתו להנציח אנשים ואירועים היסטוריים. לרוב יעצב אותה אמן או אדריכל, והמקום שבו תוצב ייקבע על פי התכנון העירוני של הרשות המקומית. הנכנסים למיגונית בצומת בארי יגלו שהיא מתפקדת כאנדרטה לכל דבר, אך בלי עיצוב ותכנון.

הקירות מלאים בסטיקרים ובמשפטים שנכתבו בכתב יד, מכתבים והקדשות קצרות לנופלים, ושני לוחות מתכת המעידים היכן ישבו הניצולים. השליש הפנימי של רצפת המיגונית מכוסה כולו בכוסיות מתכת ריקות של נרות נשמה. על התקרה מרוססים שמות של כמה נרצחים בגרפיטי אדום.

בינואר 2024 התפרסם כי חברת נתיבי ישראל סיידה כמה מן המיגוניות שזכו לכינוי "מיגוניות המוות", ובכך מחקה את העדויות לטבח שהתחולל בהן. הניצולים ומשפחות הנרצחים התקוממו נגד ההחלטה, והחברה עצרה את צביעת המיגוניות. כעת, שנה לאחר מכן, קירות המיגוניות מלאים עד אפס מקום בדבקיות ובכתובות – ממלאים נאמנה את תפקידם החדש.

המיגונית חשוכה והאוויר בה עומד. מחנק ממלא אותה, ועימו תחושת מועקה עזה. הקירות המקושקשים יוצרים אווירה של כאוס שהולמת היטב את הזוועה

היוצר את אותו זיכרון לאומי, באמצעות אנשי מקצוע שתפקידם לבחור מה לתעד ולשמור ומה להשכיח ולמסמס. מה בלתי חשוב ומה ייזכר לדורות.

ואכן, אם נצפה באנדרטאות ברחבי הארץ, נוכל לזהות בהן את הממלכתיות, האחידות, החשיבה המוקפדת העומדת מאחורי התכנון והעיצוב של כל אנדרטה ואנדרטה. למשל, בירושלים למודת הפיגועים פזורות אנדרטאות רבות. הן לא כוללות גרפיטי, סטיקרים עם תמונות הנופלים או ברקודים לסריקה. את שמו של האמן שיצר כל אחת מהן ניתן למצוא בקלות, ומשפחות הנרצחים לא הביעו באנדרטאות הללו את כאבן. האנדרטאות שהוקמו לנרצחי 7 באוקטובר ייחודיות אפוא בכמה מובנים: הספונטניות שבה הוקמו, האינדיווידואליזם המובע בהן והכאוס שיצר אותן.

זיכרון ה־7 באוקטובר החל להתגבש ולהתעצב באותו יום עצמו, במקביל להתרחשויות. הקורבנות, ולהבדיל הרוצחים, תיעדו את הטבח ואף שידרו אותו בזמן אמת. בשונה ממלחמות או פיגועים שבהם החייל או האזרח אינו פנוי לתאר את המתרחש בסביבתו ואת חוויותיו, כאן נוצר תיעוד בלתי פוסק ונטול סינון של פרטים ורגשות. כאשר אדם חווה חוויה, הוא יוצר ממנה סיפור שבו הוא משתף את סביבתו הקרובה. הנרטיב של האדם, מטבע הדברים, לא יכלול את כל פרטי החוויה. גם משום מגבלות המודעות והזיכרון, גם מפני שהאדם אינו מייחס חשיבות לחלק מן האירועים ובוחר בידועין או בלא־ידועין לגנוז אותם, וגם מכיוון שחלק מהאירועים הללו אינם משרתים את הנרטיב של אותו אדם ועל כן נשכחים או נשמטים.

מטעמים לוגיסטיים: יותר מ־1,500 מכוניות יצאו מכלל שימוש במהלך הטבח. חלקן נשרפו כליל ואחרות חוררו מכל עבריהן. רבות מהמכוניות הללו חנו בקיבוצים הכבושים. המחבלים ירו לעברן גם אם לא היה בהן איש, אולי כדי למנוע בריחה, אולי מתוך חדוות ההרס. רק לאחר שכל המכוניות הפגועות הועברו אל המגרש, הסתבר כי מבלי משים נוצר בו אתר זיכרון נוסף.

המכוניות שנשרפו כליל נערמו יחד לגובה. מכוניות אחרות חונות במגרש, ממלאות את כולו. אחדות מן המכוניות הוצבו לפני ערמת המכוניות השרופות, בצירוף שלט עם ברקוד שאפשר לסרוק כדי לגלות את הסיפור של יושביהן. בכניסה לאתר, באחד השלטים מתבקשים המבקרים לשתף בסיפורים של יושבי מכוניות נוספות, אם הם מכירים כאלה. המיקום של האתר זמני, כך נאמר בכניסה. לא ידוע לאן יועברו המכוניות בהמשך ומתי. אבל אנחנו כבר יודעים שאין קבוע יותר מהזמני. אולי המכוניות יישארו לנצח במגרש שלצד כביש 25, קפואות בזמן כמו אלו שנרצחו בתוכן.

זיכרון תוך כדי תנועה

במאמר "בין זיכרון להיסטוריה: על הבעיה של המקום" עוסק פייר נז'רה, היסטוריון יהודי צרפתי, במה שהוא מכנה "מחוזות זיכרון". תחת השם הזה הוא מאגד את הסמלים המעגנים בתוכם את הזיכרון הלאומי – אתרי הנצחה, אנדרטאות, ספרי לימוד וטקסים. כל אלו אינם מהווים פעולה של זיכרון ספונטני וטבעי, אלא נוצרים מתוך הבנה שיש לייצר זיכרון על פי דרישה, זיכרון מלאכותי שלא יתנגד להיסטוריה הנכתבת מתוך נרטיב מסוים. הארכיון הוא

כאשר אדם מתעד עצמו בזמן אמת באמצעות סרטונים, הקלטות או הודעות ווטסאפ, זיכרון האירוע מתגבש ומקבל חיים משל עצמו. בקבוצת הווטסאפ "הפרלמנט של ניר-עוז" מתועד יום הטבח דרך ההודעות ששלחו חברי הקבוצה. ההודעות מבולבלות לעיתים, חוזרות על עצמן ולא תמיד מצליחות להציג תמונה מלאה של המתרחש. אך דווקא משום כך הן משקפות במדויק את הזעזוע, האימה וחוסר האונים שבני הקיבוץ חשו בשעה שכתבו אותן בעודם נצורים בממ"ד וממתינים במשך שעות להצלה. גם הקלטות של שיחות הטלפון האחרונות בין קורבנות הטבח לבני משפחותיהם הן חלק בלתי נפרד מתיעוד המאורעות. נרצחים רבים הבינו שלא יוכלו להיחלץ מהטבח, וניצלו את הרגעים האחרונים לפרידה טלפונית מהיקרים להם. רבות מהשיחות האלו הוקלטו וחלקן אף פורסמו.

לא ייפלא, אם כך, שהזיכרון של אותו יום מתעצב, מתגבש ומתכתב עם תיעודו הייחודי. איש לא יכול לשלוט באופן שבו הנרטיב מספר את עצמו, לקבוע מהם הפרטים הראויים שיזכרו אותם או להדחיק אירועים שאינם משרתים את הנרטיב. ניתן כמובן לבחור להציב זרקור מול אירועים או אנשים מסוימים, לכתוב ספרים ולצלם סרטי תעודה, אך לא תמיד מסוגלים התוצרים המהוקצעים והמקצועיים לגבור על הקלטה של ילדה קטנה שהוריה נרצחו מול עיניה והיא מנסה להגן על אחותה התינוקת.

אל המספר המבהיל של הנרצחים מצטרפת העובדה כי האירוע המונצח עדיין בעיצומו – הן מפני ששמותיהם של החטופים

והנעדרים בולטים, שהרי אותם, אולי, עוד ניתן להציל, הן מפני שהמשך המלחמה בפתח, ודרכה לגבות קורבנות נוספים. ייתכן שבני המשפחה של הנרצחים חששו שהטרגדיה שלהם תיבלע ותהפוך לעבר בזמן שההווה גדוש בשמות חטופים, נעדרים וחיילים שעתידיים ליפול במלחמה. מול שטף המידע וחוסר היכולת לעכל אותו החלו להיווצר ניסיונות להנצחה אישית. לכל איש יש שם ופנים ואהבות וסיפור שמסתיים בטרגדיה כואבת, ואיך אפשר למסגר את כל אלה באנדרטה עמוסה בשמות צפופים שאיש לא יוכל לקרוא? הינה כי כן, דווקא הכמות העצומה של הנרצחים באותו יום ותחושת הדחיפות שבאה בעקבותיה גרמו להסבת המבט אל האסון הפרטי, האישי.

העצים שמסתירים את היער

פעולה זו לא התקיימה בחלל ריק. זה שנים שיום הזיכרון עוטה צביון שונה מאוד מצביונו בעשורים הראשונים למדינה. הדגש מושם עתה באובדן האישי ואף בתחושת חוסר התוחלת בחיים בארץ רצופה מלחמות ואסונות. בעולם שמעלה על נס את הפרט וממעיט בערכו של הכלל, מהותו של יום הזיכרון היא לזכור את חייהם של הנופלים ולא את רגע מותם ואת ההקרבה שהקריבו. זהו נרטיב שניתן לזהות היטב ברבים משירי יום הזיכרון של השנים האחרונות, שירים שאין בהם קרב או גבורה, ארץ או עם, רק חיים שהיו ואינם עוד. רק געגוע.

מאורעות 7.10 הביא תנועה זו לשיא, שכן הפרטי והלאומי נשזרו ביום זה ללא תקנה. תחושת המוגנות של ישראלים רבים, גם כאלה המתגוררים רחוק מהעוטף ומגבול

לסטטיסטיקה, ומנגד כתבות בנות עשרים דקות על קורבן אחד לא יוכלו להבהיר לצופים מה היה יום שמחת תורה תשפ"ד מעבר לרצף פיגועים שנמשך שעות ארוכות. הן גם מאירות את המכלול באור מבלבל. אם נתמקד במשפחה נצורה בקיבוץ, ונסה לתאר מה עבר עליה באותו היום, ניוותר עם השאלה – מדוע הצבא לא הגיע. אם נתמקד במאורעות שהתרחשו באחד מהבסיסים שבעוטף, לא נוכל לדעת מה היו ההשלכות המלאות של כיבוש הבסיסים הללו בידי הנוח/בות. דרוש מבט המשקיף מלמעלה ובמקביל מתמקד בפרטי הפרטים, וכרגע אנחנו רחוקים ממנו מאוד.

בעולם שמקדש את הפרט ובעם שמקדש את ההדדיות, האחוה וההקרבה, נוצר סוג חדש של הנצחה המבטאת בתוכה שני עולמות שביניהם מתח: הנצחה לאומית הנותנת מקום לפרטים. הנצחה רגעית שהופכת לקבועה, הנצחה פיראטית שמקבלת חותמת מהרשויות. זוהי הנצחה שצמחה באופן טבעי מתוך השכול והאבל שהיכו בעם שלם. הנצחה שבאה מתוך רצון אמיתי לזכור לא מתוך קידום נרטיב לאומי כזה או אחר, אלא מתוך כאב, הזדהות ותחושת חיבור מוחשית. זו הנצחה שאף אדריכל, אמן או מעצב בודד לא היה מצליח לייצר, מפני שהיא מביעה רגש חי, מתגבש וצומח, שקיים ופועל באופן עצמאי במיליוני לבבות. מיגונויות המוות שבכביש 232 יוסיפו להתמלא בנרות נשמה, ובארץ כולה ניתן יהיה לעצור ולהביט בדבקיות, בפנים המחייכות ובמשפטים הכתובים לצידן.

הלבנון, התחלפה בהרגשה המבעיתה שהבית הפך למקום לא בטוח. אנשים רבים נרצחו בתוך הממ"ד, המקום שתפסו כבטוח ומגן. אחרים נאלצו לנטוש את בתיהם לתקופה לא ידועה. גבולות המדינה המוכרים נהפכו למאיימים מכפי שנתפסו לפני המתקפה.

ימחיש זאת מיצג המכוניות השרופות. כל אחת מהמכוניות שהובאו למגרש שבכביש 25 מספרת סיפור הראוי לתשומת לב, אך דווקא מצבור המכוניות, שהונחו כלאחר יד בתוך ימי המלחמה הסוערים, מהדהד את הטרגדיה הלאומית המורכבת ממאות אסונות פרטיים. המכוניות השרופות מזכירות במעט את שיירת המשוריינים בעליות לשער הגיא – אך מספרן עוצר נשימה ומרתיע. הן אינן מונחות בשיירה אלא אסופות כך שאיש לא יוכל לספור אותן. במרכז המגרש מוצבת מכונית שרופה אחת, סביבה כלניות קרמיקה הזוהות לכלניות מיער רעים. מי נסע במכונית הזאת? האם הוא הצליח להימלט? גם אם נגלה את הסיפור שלו, לעולם לא נצליח להתחקות אחרי הסיפורים של כלל המכוניות שבאתר, של כלל הנרצחים, הנפגעים והפצועים מאותו יום, של כל המשפחות שנפער בהן חלל.

ואולי דווקא ההתמקדות הטבעית בשמות ובפרטים מונעת מאיתנו להבין את גודל האירוע. נדרש איזון דק בין ההתבוננות המעמיקה בפני הקורבנות, לבין המעקב אחרי המספרים, מפות האירועים ותרשימי הזרימה. נרצחים רבים מדי הופכים

מרים מימון (אתרוג) היא עוזרת מחקר במכון שמיר ומורה להיסטוריה, בעלת תואר שני בהיסטוריה כללית.

המספרים

כמה ערבים מתגוררים בשטחי יהודה ושומרון?

הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה מנפחת בצורה עקבית את מספרם של הערבים החיים ביהודה, שומרון ועזה. על מדינת ישראל להניע מחקר עצמאי שיעניק תמונת מצב דמוגרפית אמינה | **חיים גלעד**

"פער המיליון" היה שמו של מחקר שפרסם בשנת 2005 צוות חוקרים בראשות בנט צימרמן. נטען בו כי הרשות הפלסטינית מנפחת את מספרי אוכלוסייתה בטענה כי היא מונה כ־3.8 מיליון ערבים באו"ש ובעזה כשלמעשה מדובר ב־2.49 מיליון איש בלבד.¹ מחקר זה זכה לביקורת חריפה מצידם של החוקרים פרופ' סרג'יו דלה־פרגולה ופרופ' ארנון סופר, ועד היום אין הסכמה בשיח הישראלי כמה ערבים חיים באמת ביו"ש ובעזה.² באופן משעשע, סופר באחד ממאמריו טען בעצמו, כמה חודשים לפני פרסום "פער המיליון", שנתוני הפלסטינים מנופחים במיליון איש בדיוק.³

הסיבה לתעלומה נעוצה במעבר מהנתונים האחרונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הישראלית; למ"ס) משנת 1996 לנתוני הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה (למס"פ), שערכה מפקד ראשון בשנת 1997. בין נתוני למ"ס ולמס"פ קפץ המספר ביו"ש בכ־34% וב־26% ביש"ע. המצדדים בלמס"פ טוענים שלמ"ס החמיצה חלק ניכר מהלידות, ואילו המתנגדים לה טוענים כי רק אחוז זעום מהלידות לא נרשם, וכי עיקר הפער נוצר כיוון שהרשות הפלסטינית ממשיכה לספור אנשים שהיגרו ממנה. יש לציין כי רשות האוכלוסין של ישראל עוקבת אחר שיעור ההגירה מהרש"פ באמצעות סיכום נטו של מספר היוצאים פחות מספר החוזרים בכל שנה במעברי הגבול – שמשלטים כולם בידי ישראל.

בבחינת נתוני העשור שלאחר השינוי ניתן למצוא תימוכין לטעון שלפיו הפער נובע מהכללת המהגרים, שכן מספר האוכלוסייה הנוכחת שרש"פ טענה לו היה זהה בפועל למספר במרשם האוכלוסין שישראל מנהלת יחד עם הרש"פ כחלק מהסכם אוסלו; אלא שמרשם האוכלוסין כולל באופן רשמי ומכוון את רוב המהגרים לחו"ל, שכבר אז כללו מאות אלפים. ואומנם, למס"פ עדכנה את המספרים כלפי מטה במפקדים הבאים בשנים 2007 ו־2017 אחרי שנאלצה להודות שלא הייתה הגירה חיובית אל הרשות.

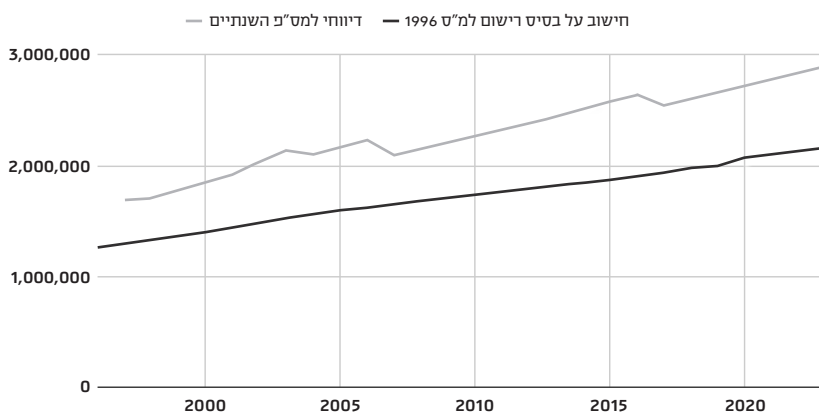

האם הפער הצטמצם בעקבות העדכון? קשה מאוד להעריך את הנתונים לגבי עזה, שכן מאז יציאת צה"ל ממעבר רפיח במסגרת ההתנתקות אין בידינו נתונים אמין לגבי הגירה. בכל הנוגע ליו"ש, המחקר של צימרמן העריך כי האוכלוסייה ביו"ש מונה 1.41 מיליון איש לעומת 2.21 מיליון על פי הלמ"ס.

חישוב שמעדכן את מספרי הלמ"ס האחרונים ביו"ש לפי שיעורי הריבוי הטבעי (על פי למס"פ) ומקזז את נתוני ההגירה מיו"ש (על פי נתוני רשות האוכלוסין) ואת תושבי מזרח ירושלים מציג שעדיין קיים פער ניכר של כ-700 אלף איש. (כ-2.9 מול 2.2 מיליון). המדינה, או יזמים פרטיים, יידרשו להניע מחקר עצמאי כדי לברר את התמונה האמיתית.

אוכלוסית יו"ש הערבית בשנים 1996–2023

לפי דיווחי למס"פ ממפקד 1997, ולפי תחזית מותאמת לרישום הלמ"ס האחרון מ-1996

מקורות הנתונים לגרף:

דיווחי למס"פ: דו"חות Palestine in figures לכל שנה, אתר למס"פ. מן הנתונים הופחת מספרם של ערביי מזרח ירושלים, לפי נתוני למ"ס בשנתון סטטיסטי לישראל לכל שנה, לוח "אוכלוסיית הישראלים, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, גיל, מין וצורת יישוב".

חישוב על בסיס רישום למ"ס 1996: גודל האוכלוסייה בשנת 1996 לפי אומדן למ"ס האחרון ממכתב מג'וליה זמל מהלמ"ס לפרופ' יוסף ייב, הסטטיסטיקן הממשלתי (22.12.1997). לגודל האוכלוסייה הרשמית הוסף מספר השוהים הבלתי חוקיים המצטבר עד שנת 1996 ועד בכלל, לפי ארנון סופר וגיל שלו, "מימושה בפועל של תביעת השיבה הפלסטינית", אוניברסיטת חיפה, 2004 (טבלה 2א').

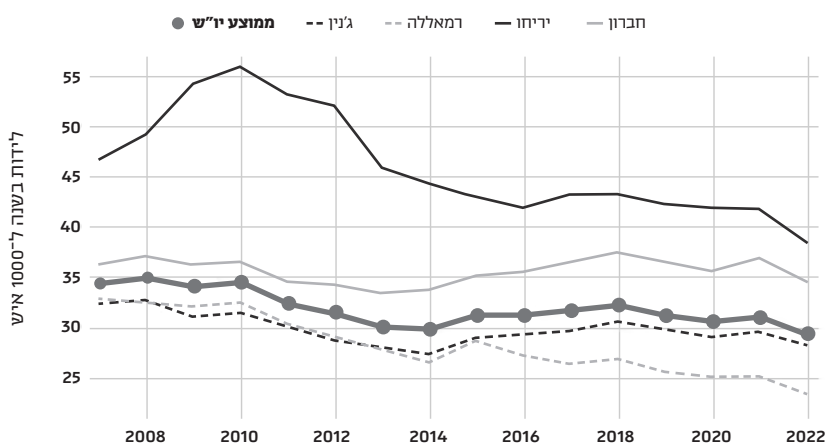
נתוני ההגירה אינם אחידים כלל, וקובצו מכמה מקורות, כיוון שאינם קיימים במערכת אחידה ומסודרת. **לשנים 1997–2003:** נתוני המנהל האזרחי על אנשים שיצאו ולא חזרו לפחות עד 2008, בקובץ שמסר שרון ביטון מהמנהל האזרחי לירושם אטינגר ויעקב פייטלסון בשנת 2008. **לשנים 2004–2006, 2009, 2011–2023:** נתוני ההגירה שנמסרו לירושם אטינגר בידי רשות האוכלוסין. את

רובם פרסם יורם אטינגר בסדרת כתבות באתר news1 לאורך השנים. חלק מהנתונים מעוגלים.
לשנים 2007-2008, 2010: נתונים שמסרה רשות האוכלוסין וההגירה לפי בקשת חופש מידע
 לארגון לביא (2022). הנתונים כוללים רק את היציאות והכניסות במעבר אלנבי.

ירידה בשיעור הילודה

לצד המחלוקת סביב מספר הערבים המתגוררים בשטחי יהודה ושומרון, יש להצביע על תופעה של ירידה עקבית בשיעור הילודה בקרבם.

שיעור ילודה לפי נפות נבחרות, נתוני למס"פ

שיעור הילודה מלמד על המגמה העתידית. כצפוי, הוא נמצא בירידה כללית, מלבד בנפת חברון האסלאמיסטית והכפרית. הסיבות לירידה הכללית בילודה זהות כנראה לסיבות בכל אזור כמעט בעולם, ובעיקרן הירידה בתמותת התינוקות והעלייה ברמת החיים ובהשכלה.

חיים גלעדי הוא בוגר מכון ויצמן, חוקר במרכז יכין ותחקירן ב'הקול היהודי'.

1 בנט צימרמן ואח', "פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועות עזה", **עיונים בביטחון המזרח** 65, 2006.

2 ארגון סופר, "עשור להקמת הצוות להכחשת הדמוגרפיה הפלסטינית - תגובה למכחישים", אוניברסיטת חיפה, 2016; אסף גולן ואסף גיבור, "פער של מיליון: איש לא יודע כמה פלסטינים חיים ביו"ש", *nrg*, 8.6.2016.

3 ארגון סופר וגיל שלו, "מימושה בפועל של תביעת השיבה הפלסטינית", אוניברסיטת חיפה, 2004. ראו ה"ש 43 שם נטען כי "בנתוני היום (2004), אוכלוסיית איו"ש אינה מונה יותר מ-1.8 מיליון נפש, וזו של עזה - כמיליון (בסה"כ - 2.8 מיליון נפש)". על פי עמדת הלמס"פ דאו, בסוף אותה שנה עמדה האוכלוסייה כולה למנות כ-3.9 מיליון, מתוכם כ-2.47 מיליון ביו"ש (כולל ירושלים), וכ-1.43 ברצועות עזה (הנחת גידול עקבי על בסיס נתוני למס"פ לסוף 2003).